

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

Володимир РОМАНЦОВ

підпис

(ПІБ завідувача кафедри)

«19» грудня 2023 р.

**«ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ІЗ ЗАКЕРЗОННЯ У 1944-46 РР. ТА ЇХ
АДАПТАЦІЯ НА СХІДНИХ ТЕРЕНАХ УРСР»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Середня освіта. Історія»
Нестеренко Дар'ї Миколаївни

Науковий керівник:
Шипік Наталя Феофанівна,
к. і. н., доцент
кафедри історії та археології

Рецензент:
Ніколаєв І.Є., д.і.н., професор
Миколаївського обласного
інституту післядипломної
педагогічної освіти,
завідувач кафедри філософії
освіти, теорії й методики
суспільствознавчих предметів

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1 Стан наукової розробки теми	11
1.2 Джерельна база та методологія дослідження	16
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ХІД ПРИМУСОВОГО ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ	20
2.1. Основні етапи депортації.....	20
2.2. Хід і динаміка розселення на території УРСР	31
РОЗДІЛ 3. АДАПТАЦІЯ ЗАКЕРЗОНЦІВ ДО УМОВ РАДЯНСЬКОГО ПОВСЯКДЕННЯ У СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР	38
3.1. Соціально-економічне пристосування у нових місцях розселення	38
3.2. Взаємостосунки переселенців із Закерзоння з місцевим населенням ...	47
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	60
ДОДАТКИ	71

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АК – Армія Крайова

БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка

НКВС – Народний Комісаріат Внутрішніх Справ

ОУН – Організація українських націоналістів

Переселенці – українське населення, евакуйоване з Польщі на територію УРСР у 1944-1946 рр.

ПКНВ – Польський Комітет Національного Визволення

ПНР – Польська Народна республіка

РМ – Рада міністрів

РНК – Рада Народних Комісарів

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Угода – Люблінська угода від 09.09.1944р. про евакуацію українців із Польщі й польських громадян з території УРСР до Польщі.

УПА – Українська Повстанська Армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії України

ЧА – Червона армія

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці Другої світової війни постало питання врегулювання кордонів між СРСР та Польщею. Це питання, серед інших, обговорювали учасники Тегеранської міжнародної конференції. За наполяганням Й.Сталіна східний кордон Польщі визначався лінією Керзона. За такої умови значні земельні масиви із компактно проживаючими на них українськими субетносами лемків, русинів і холмщаків залишалися у складі Польщі. Розв'язання проблеми польсько-українського кордону відбувалося в умовах тоталітарного беззаконня радянської держави, яка прагнула реалізувати власні зовнішньополітичні амбіції за допомогою маріонеткового уряду ПКНВ. У свою чергу, польський уряд маючи на меті створення мононаціональної держави, погодився укласти з радянською стороною договір про взаємне переселення українського і польського населення. Такий сценарій дозволяв ліквідувати український повстанський осередок у Закерзонні. Українці цього регіону стали заручниками домовленостей між вищим радянським керівництвом і польськими урядовцями.

9 вересня 1944 року було підписано Люблінську угоду між урядом УРСР і польським Комітетом Національного Визволення. Ця подія стала однією з важких, трагічних та неприємних сторінок в історії українсько-польських стосунків другої половини ХХ ст. Її реалізація стала відправною точкою боротьби закерзонців за повернення на прадідівські землі.

Минуло вже майже 80 років від початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя і Західної Бойківщини. Однак ця страшна подія і досі продовжує викликати невимовний біль в серцях переселенців та їхніх нащадків. Дата цієї події встановлена згідно з постановою Верховної Ради України від 18 грудня 2018 року і відзначається щороку в другу неділю вересня. Тисячі українців були примусово переселені до УРСР у період з 1944 по 1946 роки під час урядування комуністичних

режимів СРСР і Польщі. Виселення супроводжувалось терором, репресіями і обмеженнями політичних, соціальних, економічних і культурних прав людей.

Умови й особливості функціонування суспільства, до якого закерзонці потрапили після переселення, значно контрастували з їх попереднім досвідом життя у Польщі. Особливо відчутним це було у східних областях Української РСР. Слід враховувати, що на противагу західному регіону, на сході радянсько-партійна влада почувалася досить впевнено, колективна система господарювання на селі, незважаючи на злиденне життя колгоспників, практично не піддавалася сумніву. За умов існування значної потреби у поповненні колгоспних лав робочою силою, зручним людським ресурсом розглядали переселенців, яких вважали за необхідне інтегрувати до радянської системи. Актуальним є комплексний аналіз процесу переселення закерзонців з Польщі до сходу України, їхнього пристосування до нових соціально-економічних умов, клімату та характеру взаємодії з місцевим населенням.

Об'єктом дослідження є зовнішня й внутрішня політика Польщі та СРСР щодо обміну населенням та встановлення нових кордонів між Радянським Союзом і Польщею.

Предметом дослідження є процес та хід переселення українців з Польщі та подальше облаштування та адаптація на східних теренах УРСР.

Хронологічні рамки дослідження визначені періодом з 1944 по 1947 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена підписанням Люблінської угоди та початком переселення закерзонців з території Польщі. Верхня хронологічна межа визначена закінченням дії постанови про пільгове оподаткування (грудень 1947) – офіційно зазначеного адаптаційного терміну переселенців із Польщі.

Територіальні межі дослідження охоплюють південно-східні прикордонні повіти Польщі, територія звідки здійснювалась евакуація українців, та східні терени УРСР (Ворошиловградська, Сталінська, Харківська області) на якій проходило розселення закерзонців та їхня соціально-економічна адаптація.

Історіографія проблеми. Дослідження теми переселення українців з Польщі в 1944 – 1946 роках тривалий час перебувало під забороною з ідеологічних міркувань.

Радянська історіографія взаємовідносини між країнами Варшавського договору, зокрема Польщі та УРСР, розглядала виключно як дружні та взаємовигідні. Проблеми становлення державних кордонів України та інших східноєвропейських держав у ХХ столітті, співмірність їх з етнічними межами української нації, дипломатична боротьба довкола них стали об'єктом детального і всебічного наукового висвітлення у працях ряду сучасних вітчизняних вчених: І.Цепенда, Ю.Сорока, Ю.Бондарчук, Н.Вертелецька [67;65;27;35]. Першою монографією, що значною мірою стосувалась депортації українців з Польщі, був двотомник І. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953»[1]. В першому томі автор подає історико-правовий аналіз угоди від 9 вересня 1944 р. між РНК УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення, досліджує сам процес депортації, хоча й з позиції місця й ролі в ньому радянських репресивних органів.

Широкий спектр питань стосовно політичних та соціально-економічних умов переселення українців дослідив В.Кіцак [48]. Володимир Сергійчук у роботі «Трагедія українців Польщі» [63] розглянув та спростовав поширені стереотипи. Також він висловлює власний погляд на проблеми, пов'язані з депортацією, розселенням та адаптацією українського населення.

Ю. Бондарчук [27], Т. Пронь [57] відзначили незадовільний рівень житлово-побутового й економічного забезпечення і, як наслідок, масову втечу переселенців зі східних та південних областей УРСР у її західну частину.

Привертає увагу, що серед досліджень переважають ті, предметом розгляду котрих є політичний ракурс даної проблематики. На цьому фоні лише частково висвітлені аспекти, що були життєво важливими для кожної переселеної української родини – майнові, економічні. До таких належать, зокрема, праці Ю. Сороки [65]. Автор досліджуючи польсько-українські відносини на Холмщині, Надсянні та Лемківщині в 1944-1947 рр., за основу

дослідження взяв суспільно-політичні обставини, а на їхньому тлі як похідний – економічний чинник. Окрему сторінку історії становить боротьба УПА проти польського підпілля, а також польських та радянських військ на Закарпатті. Завдяки діяльності УПА польським і радянським підрозділам не вдалось здійснити поголовного виселення українців у 1944-1946 рр. Саме така точка зору відображена у працях В. Сергійчук, Ю.Павлій, Н.Касьянова, О.Буцько [63;54;44;32].

Аналіз історіографії засвідчує, що дане питання глибоко вивчене. За останні роки видано чимало наукових праць, в тому числі таких, що висвітлюють окремі аспекти тематики у східному регіоні, уможливаючи науковий синтез та ґрунтовне осмислення проблеми.

Мета роботи полягає у комплексному висвітленні основних особливостей процесу розселення й адаптації закарпатців на території східних областей УРСР впродовж другої половини 1940-х років.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні **дослідницькі завдання:**

- проаналізувати ступінь вивченості обраної теми в науковій літературі та визначити рівень її джерельного забезпечення;
- простежити етапи депортації українців з Польщі, розкрити і деталізувати специфіку, а також чинники, що мали вплив на процес переселення на кожному його етапі;
- розкрити причини щодо переселення закарпатців на територію східних областей УРСР;
- висвітлити особливості процесу прийому, розселення та влаштування переселенців у нових місцях;
- дослідити основні проблеми процесу комунікації та взаємодії з місцевими мешканцями.

Джерельна база дослідження добиралася і аналізувалася відповідно до завдань кваліфікаційної роботи. До її аналізу був застосований принцип класифікації джерел за походженням, відповідно до якого джерела з проблеми

доцільно поділити на п'ять груп: міжнародні документи, законодавчі акти вищих органів державного управління, діловодна розпорядча документація центральних і місцевих органів влади, матеріали періодичної преси та джерела особового походження.

До першої групи джерел належить, передусім Угода між урядами УРСР та Польського Комітету Національного Визволення про обмін населенням. В тексті самої угоди зазначено, що: «Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований, ні прямо, ні опосередковано» [19].

Група законодавчих актів, згідно історичному джерелознавству, становить основу всіх правових норм, які в свою чергу, визначають характер взаємовідносин в усіх сферах життя суспільства. Зважаючи на це, до нормативно-правових актів належать документи законодавчої влади УРСР середини 1940-х років, а саме: постанови РНК та ЦК КП(б)У [1;2;4;5;6;7;15].

Особливість джерел цього виду визначається тим, що вони відображають історичну дійсність не в фактах, а в юридичних нормах, аналіз яких дає можливість робити висновки про політичну, економічну, соціальну та інші складові процесу виселення українців з Польщі та їх розселення й адаптації на території УРСР.

Законодавчі акти несуть у собі інформацію про офіційне ставлення з боку держави до прибулих, надання їм прав та зобов'язуючи відповідними обов'язками протягом всього процесу виселення-вселення. Напрямки законодавчих ініціатив показують пріоритети у роботі з цією групою громадян, а періодичність їх ухвалення – роль у загальному житті держави [4;5;6;11;12;13].

Діловодна розпорядча документація центральних і місцевих органів влади представлена: Інструкцією по виконанню Угоди, протоколами засідань, постановами, наказами, службовим листуванням тощо. Ця група документів має високий рівень достовірності інформації й висвітлює загальні тенденції внутрішньої політики уряду та комуністичної партії УРСР, а також найкращим чином характеризує усі напрями їх втілення в життя на місцях [1;2;3;6;8].

Документи особового походження постають перед нами у вигляді спогадів, скарг, листів прохань. Вони доповнюють картину повсякденного життя переселенців а також, засвідчують характер примусовості переселення [3;4;5;6;7;10;17;20;21;63].

Збірники документів та матеріалів, які безпосередньо висвітлюють тему переселення українців із Польщі до УРСР, побачили світ у часи незалежної України. Вони, по більшій частині, були направлені на розкриття теми українсько-польських відносин на Закарпатті в 1940-х р.

Методи дослідження. Для досягнення окресленої в роботі мети були використані принципи історичного аналізу й наукової об'єктивності на основі документованих фактів.

За допомогою проблемно-хронологічного та ретроспективного методів вдалося дослідити виникнення, формування й розвиток процесу виселення закарпатців з Польщі в часовій послідовності. Для з'ясування динаміки процесу виселення українців із Закарпаття та розселення у східних областях УРСР був використаний історико-порівняльний метод. Комплексне висвітлення теми відбулося за рахунок застосування логічного, узагальнюючого та систематичного методів.

Застосування вказаних принципів і методів історичного пізнання дали змогу всебічно дослідити переселення закарпатців з Польщі 1944–1947 рр. та їх адаптацію на східних теренах УРСР.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному дослідженні багатьох аспектів даної проблеми.

Отримали подальший розвиток:

- проведення переселення з урахуванням постійних змін планів розселення прибулих на території УРСР та чинників, які перешкоджали виїзду з території Польщі;

- охарактеризовано основні причини, які мали вплив на вибір закарпатців щодо заселення саме східних областей УРСР;

- розміру та якості компенсації у місцях нових поселень.

Результати кваліфікаційного дослідження були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна у світовому історичному просторі» від 15 листопада 2023.

Структура роботи. Структура магістерської роботи зумовлена змістом проблеми, предметом і методами дослідження та відповідає його меті й основним завданням. Складовими частинами дослідження є перелік умовних скорочень, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і літератури (75 позицій). У Вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, його хронологічні рамки, сформульовано наукову новизну та практичне значення праці. У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» подано аналіз історіографії та характеристику джерел і методології з даної проблеми. У другому розділі «Передумови та хід примусового виселення українців з їх історичних земель» висвітлено переселенські процеси з Польщі до УРСР, їх передумови, причини та характер. Третій розділ «Адаптація закерзонців до умов радянського повсякдення у східних областях УРСР» розкриває соціально-економічні наслідки переселення, які виявлялися в адаптації українців Закерзоння до нових умов радянської дійсності та взаємодії переселенців з місцевим населенням.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки теми

Здобуття державної незалежності України стало початком для дослідження раніше заборонених сторінок української історії. Розсекречені архіви стимулювали нові дослідження історичної спадщини, зокрема локальних субетносів, що внаслідок переміщень були розпорошені між іншими українськими етнічними групами.

Ці події, що вплинули на культурну спадщину, стали предметом досліджень істориків та відкрили широкий спектр аспектів для подальшого вивчення. Історіографічний огляд структурований за основними тематичними напрямками та з додержанням хронологічної послідовності.

Історіографічна база дослідження складається із трьох груп: радянської; 2) української діаспори та сучасної вітчизняної; 3) зарубіжної. У радянській історіографії процес переселення українців із Польщі до УРСР 1944-1946 років обходили мовчанням, або, що значно гірше для історичної науки, окреслювали його кількома штрихами, що відображають загальні дані, які видавалися за історичну істину. З огляду на закритість теми, цілковито даній проблемі не присвячено жодного дослідження. Окрему інформацію можна знайти лише в контексті висвітлення міждержавницьких взаємовідносин між УРСР та Польщею, як суб'єктами радянського простору, що розглядалися виключно як дружні та добросусідські.

Одним із перших вітчизняних істориків сучасної доби, який розпочав предметне вивчення питання виселення українців із Польщі у 1944-1946 рр. був І. Білас. У двотомній праці «Репресивно-каральна система України. 1917-1953» (Київ, 1994) [1;2], спираючись на документи з Архіву головного інформаційного бюро МВС України та Державного архіву Російської Федерації, автор розглянув процес переселення українців із Польщі через

призму діяльності репресивно-каральних органів і зауважив примусовий характер переселення. В окремому параграфі «Депортація українців із території Закерзоння» І. Білас надає історично-правовий аналіз угоди між РНК УРСР та Польським Комітетом Національного Визволення від 9 вересня 1944 р. та доводить, що безпосереднім керівником та виконавцем депортації були органи НКВД. Крім статистичної інформації про українське населення в Польщі, у цій праці розкрито механізм дій радянської влади щодо процесу переселення, а також реакцію на примусову «евакуацію» самих закерзонців та опір загонів УПА.

Науковий інтерес до евакуаційного процесу українців до УРСР був актуалізований у 1997 році з нагоди 50-річчя депортаційної акції «Вісла». Необхідність вивчення передумов цієї операції обумовила публікацію значних архівних джерел, що уможливили ґрунтовне опрацювання проблеми українсько-польського трансферу населення у 1944-1946 роках.

Вивчення обміну населенням між Україною та Польщею у 1944–1946 роках стало предметом численних наукових досліджень наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років. О. Буцько в своїй роботі «Україна – Польща: міграційні процеси 40-х років» здійснила комплексний аналіз передумов і ходу цього переселення. Дослідження архівних документів засвідчило підготовку радянських та партійних органів влади до прийому та розміщення переселенців, а також їх соціально-економічну адаптацію до нових умов. Авторка зауважила, що радянські органи влади були невідготовлені до виконання завдань щодо прийому переселенців, що призвело до важкого матеріального становища та неконтрольованої міграції прибулих.

Праця В. Сергійчука «Трагедія українців Польщі» (Тернопіль, 1997) складається з шести розділів, кожен з яких містить короткий огляд та аналіз подій. Основна частина присвячена саме переселенню 1944-1946 рр., багато матеріалів стосуються проблем депортації, розселення та адаптації українського населення в УРСР.

Окрему увагу слід приділити монографії Ю. Сороки «Населення західноукраїнських територій: депортації, переселення, мобілізація, міграція (від 1939 до 1950-их років)», в якій висвітлено трагічну долю закерзонців під час процесу переселення та їх розпорошення по території УРСР. Автор дійшов висновку, що переселення українців із Польщі відбулося незважаючи на невідповідність чинним міжнародним правовим актам.

І. Цепенда [67] дослідив депортаційні акції в рамках вивчення етнополітичних причин та наслідків українсько-польського протистояння під час Другої світової війни. Підсумовуючи вивчене, дослідник зазначив, що через напруженість українсько-польських відносин під час війни обидві сторони, як польське, так і радянське керівництво, розглядали переселення як єдиний спосіб вирішення конфлікту. На думку автора, радянське керівництво, навмисно офіційно не підписувало угоду про переселення, задля уникнення юридичної відповідальності за можливі негативні наслідки договору.

Праці О. Буцько, В. Сергійчука, Ю. Сороки та І. Цепенди включають обширний фактичний матеріал з численними прикладами, які лише частково висвітлюють специфіку процесу на місцях.

Міграційним аспектам та долі тих, хто був евакуйований в УРСР, присвячені статті В. Кіцака «Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну» [52] та «Причини міграції депортованих з Польщі українців в УРСР» [51], Ю. Боднарчук «Міграційні процеси українців, депортованих з території Польщі у 1944–1946 рр.» [27] та Т. Гонтар «Подвійне переселення українців та його вплив на самоусвідомлення переселенських процесів з Польщі до УРСР у 1944–1946 рр.» [38].

Дослідження заселення, влаштування та адаптації українських переселенців із Польщі в регіональному розрізі Донецької та Луганської областей України здійснили В. Снегирьов «Тече «Вісла» до Донбасу» [64], С. Ясінчака «Лемки – народ, позбавлений Батьківщини» [72], Н. Шипік «Сільськогосподарські переселення в Донбас у повоєнні роки», «Спроба

колективізувати українців Закерзоння, переселених з Польщі на Донеччину (за матеріалами діловодної документації місцевих органів влади)» [68;69], Д. Байкеніч «Українські переселенці з Польщі на території Ворошиловградської області в 1944–1945 рр.: планування, кількість і географія розселення», «Втрата етнічно-культурної ідентичності українських переселенців із Польщі розселених у східних областях УРСР у 1945-1947 роках» та «Державна фінансова допомога українським переселенцям із Польщі, розселеним у східних областях УРСР у 1945-1947 рр.» [23;24;25;26] та В. Рудзевич «Примусове виселення етнічних українців з території Польщі (за документами Державного архіву Луганської області)» [60], М. Алфьоров «Депортації українського населення в Донбас 1944–1949 рр.» та «Міграційні та демографічні процеси у Луганській області 1943–1951 рр.» [22].

Слід наголосити на тому, що автори цих розвідок одними з перших опрацювали матеріали обласних архівів та висвітлили проблему переселення, розміщення та адаптацію закерзонців у регіональному вимірі східних теренів Української РСР.

Українсько-польські відносини загалом і в період депортації зокрема, стали об'єктом дослідження історика Л. Зашкільняка. Вчений дослідив політику польської влади щодо українців у 1944–1947 рр., наслідки депортації українців і поляків, а також розкрив історіографічні аспекти українсько-польських стосунків у ХХ ст. [40].

Розгляд питання українських переселенців із Польщі на території УРСР науковцями української діаспори відбувався в контексті подій Другої Світової війни й українського національного спротиву ОУН-УПА. Залучення масиву інформації з архівних установ країн Європи та Північної Америки сприяло осмисленню теми як складової більш широкої проблематики. Проте, відсутність доступу до фондів радянських архівів, що містили основну кількість необхідних документів, не дозволила науковцям діаспори зробити комплексний предметний аналіз проблеми. Спочатку були опубліковані

невеликі статті в періодичних виданнях, пізніше з'явилися більш вагомі дослідження.

Процес переселення українців із Польщі до УРСР в зарубіжній літературі предметно не розглядався. Більше уваги приділялося темі радянських репресій відносно українців західних етнічних теренів, насамперед це територія Лемківщини та Холмщини. Деякий акцент робиться на впливі діяльності греко-католицького духовенства на зростання української самоідентифікації населення.

Звісно, зазначені проблеми опосередковано стосуються дослідження, але разом з тим, вони дають можливість більш повно окреслити низку таких питань, як утвердження прорадянської влади у Польщі напередодні та під час дії Угоди про обмін населенням 1944 р., позиція закерзонців щодо виїзду та інше.

Розглядаючи праці польських науковців можна зазначити, що ще за часів ПНР досліджувались питання пов'язані з евакуацією 1944 – 1946 рр. Проте у пропорційному співвідношенні праць за темою евакуації до УРСР значно менше, ніж робіт, що вивчають зворотній міграційний потік. Дуже симптоматично виглядають польські розвідки радянської доби. У 1963 р. К. Керстен в роботі «*Migracje powojenne w Polsce. Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka wewnętrznych ruchów migracyjnych ludności*» на означення евакуації пропонував термін «трансфер», вважав її добровільною, зводячи елемент примусу до суто суб'єктивного сприйняття окремими особами [73].

У більшості основну увагу польських дослідників було приділено українсько-польським конфліктам, особливо боротьбі націоналістичних організацій (ОУН- УПА, АК) під час Другої Світової війни. Проблема виселення українського населення з Польщі розглядається як наслідок цього протистояння.

Дослідження евакуації було здійснено польськими істориками українського походження, які визначили політику тоталітарних режимів СРСР та Народної Польщі, як підставу евакуації 1944–1946 рр.: Є. Місило

«Repatriacja lub deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do Ukraińskiej SRR» [21], Р. Дрозд «Polityka narodowościowa władz polskich wobec Ukraińców w Polsce Ludowej» [74] та «Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski» [75].

Отже, історіографічний огляд показав досить ґрунтовний та значний масив досліджень з теми переселення закерзонців з Польщі 1944-1947 рр. Був закладений початок досліджень процесів розселення та адаптації українців з Польщі на сході України. Проте, досі залишається потреба у більш детальному висвітленні процесу адаптації та комунікації переселенців з місцевими мешканцями у місцях розселення.

1.2 Джерельна база та методологія дослідження

Джерельну базу роботи склали опубліковані документальні матеріали. Комплекс матеріалів опублікованих в збірниках документів «Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття», «Трагедія українців Польщі», «Депортації. Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр.. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т.», «Боровик О., Боровик А. Трагедія Холмщини. До 60-річчя Холмських подій (статті, спогади, документи)», «Репатріація чи депортація. Збірник документів» та «Кров українська, кров польська. Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах».

У збірнику «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.» [7] вміщено спогади переселенців з усіх регіонів так званого Закерзоння, тобто Холмщини, Надсяння (включно із Нижньо-Устрицьким та Стрілківським районами Дрогобицької області), та Лемківщини, пов'язані з життям напередодні війни, польсько-українським протистоянням, перебігом депортації та матеріально-побутовою адаптацією. Більшість опублікованих спогадів мають виразне регіональне спрямування, тобто в них зібрані оповіді депортованих лише однієї спільноти депортованих.

Переважна більшість збірників документів та матеріалів, що розкривають зміст депортаційних процесів радянської влади, була опублікована впродовж періоду існування незалежної України. Концепція їхнього структурування

мала іншу методологічну основу – проблемно-історичну, тому їхній зміст набув особливої цінності для досліджуваної теми і був використаний здебільшого у повному обсязі.

Зокрема, вже згадуваний, В. Сергійчук дослідив як переселення українців із Польщі, так і поляків із УРСР, увів до наукового обігу низку архівних документів щодо облаштування та житлово-побутових умов переселенців на нових місцях. У роботі використано збірники документів, які відображають нормативно-правову базу депортацій, українсько-польський конфлікт.

Іван Білас, у контексті історико-правового аналізу репресивно-каральної системи в Україні 1917–1953 рр., опублікував документи про перебіг депортацій у Польщі та Україні в 1944–1947 рр. Це, зокрема, основні угоди, які передбачали виселення, документи про формування управлінських структур, які займалися переселенням [1;2].

Збірка документів спецслужб Польщі й УРСР містить доповідні записки й донесення про суспільні настрої щодо переселення, про хід переселення на місцях, про вбивства поляками українців на території Польщі, надання пільг депортованим; циркуляри про організацію органів контролю в прикордонних пунктах відображають стан справ щодо реалізації міждержавної угоди про обмін населенням.

Видання «Репатріація чи депортація. Переселення українців із Польщі УРСР 1944–1946» [21] вміщує документи від липня 1944 до грудня 1945 року (коли, на думку авторів, завершився перший етап переселенських акцій). Зокрема, це тексти не тільки угод про переселення, а й виконавчі інструкції та протоколи з цього приводу, документи спеціального управління при уряді Польщі з питань евакуації українського населення до УРСР із центром у Любліні та його представництв на місцях, відозви ОУН та УПА.

Збірник документів «Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА» [14] містить документи (довідні записки українського підпілля про ситуацію на Холмщині та Галичині, напади польських підпільних організацій, спалення сіл, відплатні акції, списки жертв

з українського боку), які відтворюють польсько-українське протистояння на локальному рівні. Однак він містить недостатню кількість інформації про втрати з боку польського населення.

Чимало документів оприлюднено за кордоном. Польський дослідник Є. Місило (українець за походженням) видав у Польщі в 1993 р. польською мовою тематичний збірник документів «Аксја «Wisła». Dokumenty» («Акція «Вісла». Документи»). У публікації подано також деякі документи, що стосуються переселення 1944–1946 рр. [20].

На основі поданих документів автор руйнує десятиліттями насаджуваний комуністичною пропагандою стереотип «добровільної репатріації».

Концептуальним у праці Є. Місило є встановлення детальної періодизації переселення. Зібрані у першому томі 144 документи Війська Польського, Української Повстанської Армії, а також переселенчих комісій відображають весь процес приготувань та перебіг виселенчої акції в 1944–1945 рр. У другому томі Є. Місило доводить, що в останній фазі депортація набрала форми класичної етнічної чистки. До другого тому збірки ввійшли 175 українських і польських документів періоду завершення депортації з січня по грудень 1946 р. Інші польські збірки документів присвячені переважно діяльності УПА [20;21].

Загалом, оцінюючи стан джерельної бази, слід визнати достатнє документальне забезпечення. У сукупності використані джерела утворюють комплекс, який дозволив реалізувати поставлену мету і завдання кваліфікаційної роботи.

Для досягнення окресленої в роботі мети були використані принципи історичного аналізу й наукової об'єктивності на основі документованих фактів.

З використанням ретроспективного методу та методу критичного аналізу було проведено історіографічний огляд українських та закордонних праць за темою дослідження. На підставі методу класифікації та систематизації було

переосмислено та встановлено рівень дослідженості теми, з визначенням наукових здобутків.

За допомогою проблемно-хронологічного вдалося дослідити виникнення, формування й розвиток процесу виселення закерзонців з Польщі в часовій послідовності. Для з'ясування динаміки процесу виселення українців із Закерзоння та розселення у східних областях УРСР був використаний історико-порівняльний метод. Комплексне висвітлення теми відбулося за рахунок застосування логічного, узагальнюючого та систематичного методів.

Застосування вказаних принципів і методів історичного пізнання дали змогу всебічно дослідити переселення закерзонців з Польщі 1944–1947 рр. та їх адаптацію на східних теренах УРСР.

В основу методології дослідження заявленої теми покладено два фундаментальних принципи – історизму і об'єктивності у наслідок цього обставини та категорії досліджуваного періоду були відтворені неупереджено, без спотворень та перекручень, що надало можливість створення ясної та виразної тематичної картини.

Перераховані методи, принципи та підходи стали тим оперативним інструментарієм, за допомогою якого вдалося максимально розкрити ключові аспекти дослідження.

Отже, проведений історіографічний огляд свідчить про достатньо значний та послідовний інтерес до вивчення теми евакуації 1944–1946 рр. Джерельна база є достатньо широкою. Опубліковані матеріали українських й закордонних архівів, а також спогади очевидців охоплюють необхідні аспекти вказаної проблематики. Опрацювання та аналіз зазначених джерельних матеріалів уможливають об'ємне і достатньо повне розкриття заявленої теми. Понятійно-методологічний інструментарій методів, принципів та підходів є достатнім для реалізації поставлених дослідницьких завдань.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ХІД ПРИМУСОВОГО ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ

2.1. Основні етапи депортації

Вже на завершальному етапі Другої світової війни постало питання державних кордонів між УРСР та Польщі. Микита Хрущов у своєму виступі в Києві 1 березня 1944 року перед шостою сесією Верховної ради УРСР в ролі голови Ради Міністрів запропонував приєднати Холмщину до України, а саме: «...следует присоединить следующие районы: Холм, Грубешев, Замостье, Томашов, Ярослав и некоторые другие пункты... из этих районов можно будет создать в составе УССР Холмску область...» [6 с. 271].

Саме завдяки цій заяві вперше публічно було висловлено ідею приєднання цих територій до складу УРСР, обґрунтовуючи це тим, що питання стосовно кордонів Польщі на той час було актуальним та не вирішеним на міжнародному рівні. Дана позиція Микити Хрущова могла бути як спільною та узгодженою позицією з вищим партійним керівництвом СРСР та особисто з товаришем Сталіним, так і особистою думкою самого Хрущова стосовно цих територій. На таку думку могла вплинути його дружина – Ніна Хрущова, яка була уродженкою Холмщини та мала там коріння. Можливо, вона відчувала відповідальність перед рідним краєм та бажала кращої для нього долі. Але це лише припущення, адже джерела стосовно цього питання відсутні.

Хрущов продовжував активно працювати над концепцією приєднання Холмщини та Підляшшя до УРСР. При листуванні зі Сталіним він часто акцентував на необхідності створення радянського управління в районах Закерзоння, де більшу частину населення складали українці, що мало б посприяти приєднанню цих територій до Української РСР. Микита Хрущов детально опрацював план щодо приєднання та намалював карту майбутньої області. Вона повинна була ділитися на вісім повітів з загальною площею 12310 км² та з населенням 797039 осіб.

Намір приєднання Закерзоння до УРСР набув значного розголосу не тільки завдяки виступу Микити Хрущова, але й через пряме прохання українців даної території не залишатися під владою Польщі. Це було пов'язано з минулими конфліктами, адже в їхній пам'яті були ще свіжі події стосовно політики міжвоєнної Польщі, а саме національних меншин та наслідків українсько-польського протистояння в часи Другої світової війни. Від 30 липня до 3 серпня 1944 року було отримало чимало подібних звернень, наприклад, від громади с. Потуржин Грубешівського повіту до голови Ради Народних Комісарів УРСР, а саме: «...просимо прилучити усі землі замешкані в більшості українцями, т. зв. Холмщину, до УРСР», або від с. Дутрова Грубешівського повіту до секретаря ЦК КП(б)У: «... просимо Верховну Раду Радянської України о прилучення нашого терену Холмської землі в одну ціліність Українських земель». Але постає питання, яка частина з них є правдивою, а яка лише інструментом пропаганди та впливу радянської влади [7 с. 273-274].

За вирішення встановлення кордонів взялося вище партійне керівництво СРСР та новостворений Польський комітет національного визволення (далі: ПКНВ), спільні зусилля яких спричинили до масових переселень українського населення зі своїх етнічних земель на невідомі для них на той час території та умов життя.

ПКНВ розглядав депортацію найбільш дієвим інструментом для стабілізації польської держави та перетворення її у мононаціональний організм [48 с.134].

9 вересня 1944 р. в місті Люблін було укладено Угоду між Урядом УРСР та ПКНВ про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. Того ж дня ПКНВ уклав аналогічну угоду з урядом Білоруської РСР та 22 вересня 1944 р. з Литовською РСР. Відрізнялися вони лише тим, що містили інші назви місць перебування головних та районних уповноважених з питань переселення та назв повітів з районами, що підлягали евакуації, а також інформацію щодо переліку

прикордонних пунктів, через які повинні були проїжджати потяги з переселенцями. Підписання угоди проходило поспіхом. Текст самої угоди був складений в Москві російською мовою. Протягом 1-2 вересня у Любліні знаходилися голова Ради Народних Комісарів БРСР Пантелеймон Пономаренко та голова РНК УРСР Микита Хрущов, а також була присутня віце-голова ПКНВ - Ванда Василевська, яка спеціально з цього приводу прилетіла до Польщі з Москви[57 с.98].

Радянська сторона пояснювала підписану угоду досить своєрідно з погляду «турботи» про українців Закарпаття: «Угода стала прекрасним розв'язанням проблеми про національну меншину в Польщі і була продиктована дружніми стосунками між двома слов'янськими народами». Отже, на думку партійного керівництва СРСР, взаємна евакуація населення мала була сприяти поглибленню дружніх відносин між ними та підготувати ґрунт до непорушності нових державних кордонів між Радянською Україною та демократичною Польщею [63 с.95]. Насправді ж, доручення підписати і виконувати урядам окремих республік угоди, яка була написана в Москві, свідчить лише про те, що Сталін знімав із себе можливу відповідальність за політичні, правові чи фінансові наслідки щодо виконання даної угоди. Тож, вся відповідальність за примусове виселення тисяч людей по обидва боки кордонів покладалась на уряди України та Польщі. Для майбутніх українсько-польських відносин це стане величезним значення на багато десятків років.

Слід зазначити, що під час виселення українського населення з Польщі до УРСР і польських громадян до Польщі не було оголошено повного тексту угоди до відома громадськості. Були поширені лише фрагменти з угоди про можливість та порядок евакуації [21 с. 9].

Що ж стосується про порядок переселення згідно з угодою, то заяви на виїзд могли подаватися як в усній формі так і в письмовій. Заяви подані в усній формі, підлягали внесенню до списків районними уповноваженими головного уповноваженого й представниками головного представника сторін. В ці списки входила наступна інформація: прізвище, ім'я, по-батькові голови

родини, національність та кількість членів родини. Списки складали на кожне село чи сільську раду (громаду) окремо. Районні уповноважені й представники сторін пересилали копії списків головному представнику та головному уповноваженому. Часто підстава усного зголошення на виїзд ставала предметом значних зловживань. [21 с. 51].

Польська влада, знаючи про тяжку економічну ситуацію українського села, видала 4 листопада та 1 грудня 1944 р. розпорядження про звільнення українських селян від обов'язку здавати заборговані, як і поточні, натуральні повинності, за умови підписання заяви на виїзд до УРСР. Кожна родина мала змогу зібрати особисті та домашні речі, продукти харчування та господарський інвентар, вага яких не могла перевищувати 2-х тон на родину [20 с. 11-12].

Також, певні пільги були передбачені закерзонцям і на території УРСР. Домогосподарства переселенців повинні були отримати в місцях розселення компенсацію за залишений на території Польщі врожай. Протягом наступних двох років після переселення їх мали звільнити від усіх грошових податків та страхових платежів. Згідно до ст. 3, пункт 1, підпункти «в» та «г» угоди, радянський уряд зобов'язувався забезпечити видання кожному домогосподарству позики у розмірі 5 тис.крб. та розміщення, у відповідності до бажання переселенців. Право на отримання цієї позики мали як селяни, так і особи інших професій, робітники, ремісники, лікарі, художники, вчені та ін. В УРСР позику кожному переселеному господарству мав виплачувати Державний Сільськогосподарський Банк (Сельхозбанк).

Задля того, щоб отримати позику, потрібно було надати наступні документи: переселенська карта та посвідчення районного виконавчого комітету про прибуття переселеного на новому місці поселення (Додаток А). Отримана позика повинна була бути сплачена протягом 5-ти років рівними частинами. Термін першої виплати спливав після закінчення року від дня отримання позики. Від суми позики особа мала була сплачувати 3% річних [7 с. 302].

З метою реалізації вказаної Угоди РНК УРСР спільно з ЦК КП(б)У ухвалили 19 вересня 1944 р. Постанову про створення на території УРСР і Польщі відповідного апарату, що мав координувати діяльність місцевих органів влади по евакуації українських і польських громадян. Було створено Управління при РНК УРСР у справах евакуації і розселення українського і польського населення, посади Головних уповноважених і Головних представників, районних уповноважених і районних представників.

Головним уповноваженим уряду УРСР у справах евакуації українського населення з Польщі в місті Любліні став М. Підгорний. Його заступником, за розпорядженням Народного комісара внутрішніх справ, став полковник державної безпеки Т. Кальненко [63 с.94].

Штат головного уповноваженого представника УРСР у справах евакуації на початку складався із семи осіб (окрім заступників), а кожного з районних уповноважених нараховував п'ятеро працівників. З часом апарат головного уповноваженого складався з 48 осіб, а в кожному з повітів працювало по 23 службовці [48 с.135]. Уповноважені виконували свої функції у тісному контакті з партійними польськими органами та органами державної влади. Як правило, після прибуття районного уповноваженого у відведений повіт його робота починалась з оповіщення населення про час і умови переселення шляхом розклеювання оголошень, публікацій у місцевій пресі, проведення зборів та інших заходів [58 с.54].

21 вересня 1944 р. вийшла інструкція про переселення українців з Польщі – це був своєрідний додаток до угоди, в якому розглядалися фінансові та організаційні питання, безпосередньо пов'язані з реалізацією досягнутих домовленостей. Інструкція проголошувала, що право на евакуацію «мають всі особи української, білоруської, російської і русинської національності, котрі забажають переселитися з Польщі в Україну». В тексті самої угоди зазначено, що : «Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований, ні прямо, ні опосередковано».

Зазначений час тривання переселення виявився занадто нереалістичним. Очікувалось, що від 1 жовтня до 31 грудня відбуватиметься реєстрація осіб, які бажали покинути територію Польщі та переселитись до УРСР. Та вже з 15 жовтня 1944 р. розпочати переселення, яке планували завершити вже до 1 лютого 1945 [6 с.296].

Серед істориків і досі існує багато концепцій щодо періодизації масових переселень українців та поділу їх на етапи. Версії включають у себе різну кількість етапів, які коливаються від 2 до 4 в залежності від часу та методів переселенської акції. В даній роботі взята за основу періодизація польського історика та архівіста українського походження – Євгенія Місила, який є автором праці «Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР. Збірник документів».

Переселення українців з Польщі відбувалось в чотири етапи.

Перший етап тривав від 15 жовтня до кінця грудня 1944 р. Переселення мало добровільний характер лише в перші кілька місяців, приблизно до початку 1945 р. У цей період із Польщі переселили 19 899 українців (5035 родин). Виселяли, в основному, мешканців сіл Холмського (4025), Грубешівського (3902), Томашівського (3380) і Замостівського (1862) повітів, які весною і літом 1944 р. були «грунтовно» сплюндровані та спалені загонами Армії Крайової, Селянськими Батальйонами та інших польських підпільних формувань. У їхньому випадку це була втеча від неминучої смерті від рук поляків. Тож чи є підстави називати це переселення добровільним? Чи має це хоч малий відтінок добровільності? [41 с.23]. Від самого початку переселення не мало добровільного характеру, вона часто ставала поштовхом різних обставин, зокрема, зруйнованим війною господарством, безземеллям, спалення будинків та цілих сіл, втратою у родині, а особливо терором з боку польської влади та підпільних угруповань. Люди погоджувалися виїжджати на схід, коли вже нічого іншого не залишалось. Основна ж частина українців не мала ані найменшого бажання покидати свої прабатьківські, обжиті землі та шукати «кращого життя» у Радянському Союзі.

Польська влада почала укладати укази й постанови щодо ліквідації мережі українських початкових та середніх шкіл, які були відкритими в часи німецької окупації. Українців позбавляли можливості навчати дітей рідною мовою. Було припинено діяльність кооперативних та громадських організацій, а також роботу Холмсько-Підляського православного єпархіального управління.

Отже, враховуючи всі обставини, життя українців на території Закерзоння призводило до все складніших та некомфортніших умов, тож багато хто бачив вихід зі скрутного становища лише через виїзд до Української РСР [61 с.408].

Початок другого етапу (1 січня – 31 серпня 1945) пов'язаний з наступом ЧА, що зайняла все Закерзоння та сильними морозами взимку 1944-1945, які призвели до майже повного припинення переселенської акції. На півдні, де активно діяли загони УПА закликаючи населення до активного супротиву проти насильного переселення, про це свідчить один з багатьох листів командування групи УПА-Захід: «Український народе, ані кроку зі своєї землі! Хай живе великий український народ на своїй землі!», виїхати хотіло лише 5 відсотків від загальної кількості населення. Цікаво, що ОУН не звинувачувала польську сторону в зацікавленості переселити українське населення, натомість головний акцент був спрямований проти сталінської системи: «Сталін хоче за рахунок переселенців поповнити свою армію гнаних і голодних, як для фронту, так і для тилкових робіт... Для українського народу відомо, що так звані сталінські переселення є одним із засобів його винищення».

Будь-які форми адміністративного тиску для поновлення переселення вже не давали жаданого результату [7 с.330].

Проти непокірних українців єдиним фронтом виступили всі сили, які були зацікавлені в повному і якнайшвидшому завершенні переселенської акції. Особливо це стосувалося спільних дій польської державної влади та різних підпільних збройних формувань. Навіть радянські документи свідчать про напади збройних загонів на українські села та обози, численні грабунки і

вбивства українців і при цьому зазначають, що місцева польська влада жодним чином не реагувала, а місцева поліція в деяких випадках цьому сприяла. На початку березня 1945 року на ім'я М.Хруцова надходила інформація від радянських уповноважених, що польська влада і військові тероризують українське населення.

Терор розпочався в кінці лютого — на початку березня. Згідно з офіційними даними в цей період польські війська і поліцейські спалили села Монастир (вбито 51 українець) та Зеліськи (населення розстріляно), у селах Трійчиця вбито 10 українців, Руське — більше 20, Підбуковинка — 12 українців, Косениця — 6, Бельвин — 7 українців. Внаслідок нападів на українські села в лютому — квітні 1945 року, насамперед на Жешувщині, загинуло близько 3—3,5 тис. українців (зокрема, в Павлокомі, Піскоровицях, Малковицях) [67 с.158-159]. Згідно з інформаціями ОУН, 20 лютого 1945 року польська поліція пограбувала і спалила село Пашове Ліського повіту. В іншому документі від 8 травня 1945 року, стверджувалося, що «боротьба з бандитизмом польськими каральними органами жодна не ведеться» [6 с.752].

На той час в Польщу почали нелегально повертатись українці, що були депортовані в кінці 1944 року. За їх описами в УРСР переселенців чекали знищені війною міста і села, голод, колгоспна система та вже звичні для громадян СРСР репресії, тобто повна протилежність агітаційним казкам про «райське» життя в Радянському Союзі, пільги, безкоштовні навчання та медицина, безтурботність, щастя та ін. Всі ці відомості поширювалось оунівською пропагандою і аж ніяк не заохочували людей до переселення. Ті ж, що залишились, вже не реагували на будь-які форми адміністративного тиску польської влади. Люди слухняно йшли до війська, платили всі податки нарівні з польськими громадянами, посилали дітей у польські школи або ж просто навчилися ухилятися від усіх перерахованих негараздів. Особливо це стосувалось тих районів, де ситуацію контролювали загони УПА чи АК, а польська державна адміністрація зосереджувалась лише у більших містах [41 с.3].

Третій етап депортації (1 вересня – 31 лютого 1945 р.) можна вважати повністю примусовим. Використання військ дало свої результати. На 1 листопада 1945 р. повністю закінчена депортація в Замостівському (93,6% від загальної кількості українців), Красноставському (81,5%), Любартівському (100%), Радзинському (100%), Біла-Підляському (100%) та Ясловському (99,7%) повітах. Залишились лише ті люди, що категорично відмовлялись виїхати. Завершувалась робота в Холмському (98,4%) та Білгорайському (88,6%) повітах. Незважаючи на це УПА продовжувало протистояти процесу евакуації а саме: руйнувала комунікації, знищувала евакуаційні комісії, вступала в бої з підрозділами ВП, вела активну контрагітацію проти виселення. Загалом під час третього етапу було переселено 81806 осіб [51 с.12].

Четвертий етап розпочався 1 січня і закінчився 15 червня 1946 р. Під час нього було переселено найбільшу кількість жителів Закерзоння – більше 250 тисяч. Характеризувався цей етап в порівнянні з іншими максимальною жорстокістю та безоглядністю, з якою провадилось нищення і виселення українських сіл [41 с.1].

Від початку 1946 року польське керівництво було особливо зацікавлене в прискоренні переселення поляків. Такий поспіх пояснювався завершенням депортації німецького населення з північно-західних воєводств та заселенням звільнених територій польським населенням з УРСР.

16 січня 1946 року В.Матвін передав міністрові закордонних справ СРСР В.Молотову пам'ятну записку, у якій звернувся з проханням прискорити переселення поляків до Польщі у зв'язку із запланованим на літо 1946 року виселенням 1,5 млн. німців у англійську зону окупації Німеччини. Тому, заселення західних територій Польщі набрало особливого політичного і господарського значення.

Водночас польське керівництво активізувало діяльність з виселення українців. Прем'єр-міністр Польщі Е.Осубка-Моравський у кінці січня 1946 року скликав нараду, учасниками якої були міністри громадської

адміністрації, шляхів сполучення, державної безпеки та головний представник уряду УРСР з питань евакуації. У нараді взяв участь також начальник Генерального штабу Війська польського. Було прийнято рішення, провести в прискореному варіанті активну боротьбу з підпіллями в семи повітах, де ще не було закінчено переселення. Одночасно посилити інформаційно-пропагандистський тиск на українців.

У кінці січня 1946 року головний представник уряду Польщі з питань евакуації в Любліні Й.Беднаж заявив, що всі українці повинні залишити Польщу, підкресливши, що «евакуації протистоять тільки українські фашисти і українські бандити». При цьому повідомлялося, що до цього часу з Польщі було переселено 311 491 особу, що складало 60% від загальної кількості українців, охоплених Угодою. Зі свого боку польська місцева влада також чинила пропагандистський тиск на українців.

Люблінський воєвода В.Розга у травні 1946 року звернувся з відозвою до українського населення, у якій були такі слова: «Українці! Польща змінила свої кордони на сході, щоб українське і білоруське населення могло бути у своїй Батьківщині. Питання про національні меншини не повинно існувати в Польщі».

Спроби пришвидшити процес переселення українців, війська застосовували методи насильства, терору, грабування, знущання. Ті села, які уникали виселення, були насильно доставлені на пропускні пункти задля підписання «добровільних» заяв. Дуже часто траплялись випадки, коли військові не дотримувалися списків осіб зобов'язаних до переселення надані старостами сіл. Вони переселяли всіх осіб, яких виявляли на місцях. Українське населення було позбавлене можливості забрати продукти і рухоме майно, а залишені ним речі розграбовувалися. Дані дії військових можна описати лише як свавілля, яке набиравало масового характеру [67 с.187-188].

Доведені терором військових до відчаю, селяни кидали роками нажите майно і без оформлення жодних документів цілими селами нелегально переходили радянсько-польський кордон. Під тиском переселенської акції

українці вдавались до багатьох способів оминати депортацію. В 1946 р. села вже не ставили будь-якого активного опору. Найдієвішим способом пасивного опору була втеча в оточуючі ліси. Проте тривале перебування в них у зимовий період було нереальним. Врешті-решт люди повертались додому, викопували заховане від бандитів та війська майно й приречено погоджувались виїхати в УРСР [41 с.4].

Отже, виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що Польський Комітет Національного Визволення розглядав депортацію найбільш дієвим інструментом для стабілізації польської держави та перетворення її у мононаціональний організм. Для досягнення поставленої мети польська влада одразу ж почали продукувати укази й постанови, антиукраїнськість. У здійсненні переселення українців враховувалися лише інтереси політичної верхівки, а побажання людей нікого не цікавили. Слід звернути увагу на те, що під час переселення етнічна група українців-лемки втратили свою історичну батьківщину.

На початковому етапі переселення українців мала певний відтінок добровільності. Люди погоджувалися виїжджати на схід, коли вже нічого іншого не залишалось. Другий етап пов'язаний з наступом Червоної Армії, що зайняла все Закерзоння – почали виїжджати люди, чиє майно було знищене в результаті боїв при взятті Лубківського та Дуклянського перевалів. Третій етап депортації можна вважати повністю примусовим. Використання військ дало свої результати. Під час третього етапу було переселено 81806 осіб. Четвертий етап характеризувався у порівнянні з попередніми, максимальною жорстокістю. Проводилося нищення й виселення мешканців українських сіл.

Сили УПА, хоч і мали героїчний характер спротиву, що, нажаль, призвів до значних людських втрат, все ж не змогли зупинити процес депортації. Легкоозброєні і нечисленні повстанські сотні не могли зупинити противника, який мав значну перевагу, танки, авіацію та артилерію, провадив планомірне виселення українського населення.

2.2. Хід і динаміка розселення на території УРСР

Після підписання Угоди відразу була розгорнена система заходів для підготовки прийняття переселенців. Слід зазначити, що документи та постанови стосовно заходів улаштування закерзонців були позначені штампом «цілком таємно».

Переселення розпочалася в жовтні 1944 р. Районні представники уряду УРСР насамперед встановили контакти з відповідними структурами з польської сторони та органами місцевої влади. Розповсюдженням інформації про порядок та умови переселення займалися члени переселенської комісії. Допомогу у проведенні агітації та пропаганди надавали військові коменданти Червоної армії. Крім того, польсько-радянські комісії встановлювали чисельність українського населення, збирали оголошення на виїзд і реєстрували бажаючих на виїзд, оцінювали вартість їх майна та допомагали в організації транспорту.

Питання транспортного забезпечення лягало на плечі уряду УРСР. Завданням було віднайти та сформувати залізничні ешелони для транспортування до Української РСР та підготовка автомобільного транспорту для доставки українців до станцій. Через брак автомобілів виникало багато проблем, більшості переселенцям доводилось використовувати власний транспорт, здебільшого, гужовий, для доїзду на залізничні станції. За весь період евакуації автомобільним транспортом не було перевезено й 10% речей переселенців (лише 17 732 т. з 244 934 т.). В більшості випадків переселення призводило до великих затримок, бо за один раз забрати все майно було майже неможливо.

Процес ускладнювався й тим, що польська влада не надавала необхідної допомоги та не сприяла полегшенню й пришвидшенню переселення, а також не надавала у використанні власний транспорт. Люди мали чекати в чергах на станціях протягом тижнів або навіть місяців, щоб потрапити на потяг.

Для ілюстрації можна навести такі випадки, коли евакуйованим доводилося дуже довго чекати. Так наприклад: на станції Угнов з 2 лютого по

4 червня 1945 року чекали на потяг 257 українських сімей. На станції Любачув та на станції Башта з 28 січня по 5 травня 1945 року 900 українських сімей. На станції Новий Сонч з 20 травня по 13 липня 1945 р. очікували 250 українських господарств. На станції Хелм з 22 лютого по 25 березня 1945 року 360 українських господарств. З 2 лютого по 4 червня 1945 року чекали на станції Угнов 707 сімейств, на станції Сокаль 1329 сімейств, на станції Белз 970 сімейств, що евакуювалися з Томашувського повіту [63 с. 255-256].

Т. Кальненко – заступник головного уповноваженого уряду УРСР звертався до Д. Коротченка – секретар ЦК КП(б)У, щодо великих проблем з транспортом, які уповільнювали темпи переселення [7 с. 356-361]. Невдоволення висловив також депутат Верховної Ради УРСР полковник Волков у доповідній записці від 1 грудня 1944 року. В ній йшлося про стан переселення українців з Холмщини та була направлена голові президії Верховної Ради Михайлові Гречусі.

Причини невдоволення, які були ним зазначені: затримки з доставкою майна переселенців на станції, відсутність достатньої кількості транспорту, несвоєчасна подача ешелонів, що призводило до тижневих черг через, що виникали антисанітарні умови та наявність неоснащених ешелонів належним обладнанням (відсутні нари й печі) [7 с.363-365].

Таким чином, дорога для закерзонців виявилась справжнім випробуванням ще на початковому етапі переселення. Попри це, перші транспорти з переселенцями почали прибувати до УРСР вже на початку листопада 1944 р.

Перший ешелон був відправлений з жителями села Стрільці Грубешівського повіту. Він складався з 28 вагонів та перевіз в УРСР перші 78 господарств, які налічували 290 осіб. Потяг рушив зі станції Володимир-Волинський з призначенням на станцію Ново-Хортиця Запорізької області.

Багато часу та зусиль йшло на переселення, яке ускладнювалось байдужістю владних представників, побутовими проблемами та зверхністю до населення. Закерзонці прохали у місцевих уповноважених переселяти їх

цілими селами або хоча б групами. Це пояснювалось тим, що разом, а не поодинці, було б легше адаптуватися до нових умов, але вивезення здійснювалось запланованими маршрутами, а думки людей повністю ігнорувались [35 с. 227].

Через небажання українців залишати свої домівки та господарства часто й густо адміністрація по переселенню чинила тиск та доставляла людей силою на станції, оточену радянськими чи польськими військами, змушуючи розписуватись у списках осіб, які «добровільно» погоджувалися на виїзд. У людей не було можливості обирати самостійно місця поселення, конкретну область чи район. Більшість з переселенців дізнавалися про місця нового проживання лише тоді, коли починалось вивантаження з ешелонів [35 с. 229].

Був розроблений спеціальний орган для ухвалення рішень у справах переселенців з вересня 1944 року при Раді Народних Комісарів (з березня 1946 року Раді Народних Міністрів). Це управління займалося справами евакуації та розселення прибуваючих закерзонців. В кожній області існували виконкоми, які організовували розселення українців, а також збирали інформації про новоприбулих та їхнє місцезнаходження. Питання щодо облаштування були покладені на керівників обласних, міських та районних рад.

Радянське керівництво прагнуло не допустити поселення українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини до західного регіону України, де вирувала національно-визвольна боротьба, бо саме в той час проходила активна та жорстока боротьба, з боку радянського режиму, проти українського підпілля – ОУН та УПА. Адже саме завдяки активній роботі та захисту українців Закерзоння від вимушеної евакуації, авторитет українського підпілля серед людей ще більше підвищився. УПА була єдиною силою, яка протидіяла даній політиці держав [67 с.135-136].

1 листопада 1944 р. Микита Хрущов у листі до Йосипа Сталіна повідомив, що з 87700 українських родин 69000 передбачається скерувати у східні та південні області України і тільки 18264 – у західні. У партійних документах

постійно утверджувалася думка, нібито українці з Закерзоння виявляють бажання поселитися переважно в південних і східних теренах України.

На такий вибір людей впливали радянські агітатори, які проживали на Закерзонні, більшість з яких була вихідцями саме із східної України, вони добре знали українську мову і рекомендували місця для поселення. Але здебільшого закерзованців примусово відправляли до східної України. Як правило, це було бажання тих чиновників переселенських комісій, що формували ешелони.

Задум був далекосяжний: розчинити їх у зрусифікованому середовищі та політично знешкодити, адже вплив національної ідеї серед українців Лемківщини, Холмщини, Надсяння, Підляшшя та західної України був дуже сильним. У цьому ж таки контексті представники влади нав'язували виселеним українцям ідею неминучого вступу в колгоспи та безперспективність одноосібної форми господарювання. Також впливав фактор того, що значна частина жертв України в Другій світовій війні припадала на її східну частину. Саме туди і мали прибувати зекерзонці, щоб поновити брак людської робочої сили для відбудови господарств [66 с.17-18].

На 1 грудня заяви подали вже 36171 родин (133587 осіб). Найбільша кількість запитів від переселенців поступала на адресу Запорізької області. Далеке Запоріжжя асоціювалося ними з козацькими вольностями. Інтенсивно подавали заяви у Білгородському, Грубешівському, Холмському та Замостівському повітах, де бажання евакуюватись виявило 60-90% українських родин.

На початку 1945 року кількість осіб на переселення різко зменшилась, а до середини 1945 р. майже припинилась. Найнижчі темпи евакуації були в Лиському, Любачівському, Перемиському, Сяноцькому та Ярославському повітах. Значні формування військової округи УПА «Сян» робили все можливе, щоб зірвати депортацію українців до УРСР, в тому числі й винищували переселенські комісії.

З 10 жовтня 1944р. до 26 лютого 1945 р. було вчинено 20 замахів на працівників переселенських органів, при чому 1 референт був убитий, 1 пропав безвісти, 3 поранено, вбито 55 солдат і офіцерів ЧА, що несли охорону. Тому радянські вповноважені в селах району старались з'являтися якомога рідше. В основному агітація обмежувалась зборами в більших населених пунктах і розклеєнням оголошень по менших селах за допомогою місцевої адміністрації. Малу кількість заяв, співвідносно з числом наявних у повітах українців, можна пояснити також і наближеністю цих територій до Галичини, а отже набагато вищу національну свідомість та згуртованість їх жителів. Це, а також компактність проживання українців плекала впевненість, що даний регіон буде або прилучений до УРСР, або так і залишиться незмінним етнічно у межах Польщі.

Управління переселення з території Польщі в УРСР розподілялось за національністю: українців – 439.903 особи, росіян – 23.848, білорусів – 126, русинів – 18.759, інших національностей – 244 особи. Зі сторони офіційної польської влади і з боку терористичних угруповань АК, було скоєно: – напади на населені пункти, де проживало українське населення – 180; – вбито українського населення – 4670 осіб, поранено – 5; повішено і втоплено – 47 осіб; пограбовано – 2268 сімей українського населення; забрано худоби – 3 тис.50 голів; спалено на 80% і 100% 304 села і в них до 11.300 будівель. Під час евакуації терористами було спалено 11 залізничних станцій, підірвано 37 мостів, 194 вагони і 3 паровози [65 с.97-98].

На Міністерство сільського господарство покладался обов'язок розробки плану поселення українців. Проблема виявилось з підрахунками українського населення, яке мешкало на території Польщі. Документи свідчать, що як радянське, так і польське керівництво не володіло реальними цифрами.

У звіті заступника головного представника уряду УРСР Т.Кальненка від 5 жовтня 1944 року йдеться про відсутність точних даних про кількість населення. Більше того, частина повітів на території Польщі на початковому етапі переселенської акції ще й досі була окупована німецькими військами. З

упевненістю можна стверджувати, що протягом переселення жодне з керівництв не володіло інформацією точної кількості осіб, яке підлягало евакуації.

Згідно з підрахунками, станом на 1 листопада 1944 року на територію УРСР повинно було прибути близько 350 тис. українців. М. Хрущов у листі до Й. Сталіна 5 травня 1945 року повідомляв вже про 493 380 осіб. Всього через два місяці, 12 липня 1945 року, М.Підгорний інформував секретаря ЦК КП(б)У Д.Коротченка, що згідно з попередніми даними у Польщі перебувало 515 563 українці, але уточнені дані зафіксували 439 150 осіб. На підставі цього було з'ясовано, що населення зменшилось на 76 413 осіб. З офіційною статистикою, під час переселення 1944-1946 рр. на територію УРСР було відправлено 482 880 осіб (Додаток В) [67 с.133-134].

Незнання точної кількості закерзонців продукувала нові проблеми з підготовкою місць для них. Місцем проживання на східних теренах Української РСР мали бути стати колишні німецькі колонії, а на західних – колишні польські або вільні будинки.

Процес переселення українців з Польщі в УРСР був закінчений у IV кварталі 1946 р. Останній вагон був відправлений в УРСР 12 червня 1946 р. Проте розрахунки з прибулими за здане на території Польщі зерно та інші продукти велись дуже повільно, хоча мали проводитись в двотижневий термін з дня подачі документів на місці нового поселення. Те, що мало видаватись через кілька днів після прибуття, насправді потрапляло в руки переселенців через місяці чи роки [41 с.15-16].

Узагальнюючи питання про хід і динаміку переселення українського населення на території УРСР варто зазначити, що від самого початку польська влада мала свої погляди на цей процес.

Цілю переселення було встановлення нових державних кордонів, а також придушення національно-визвольного руху українців на Холмщині, Підляшші, Надсянні та Лемківщині. Це дало змогу усунути національно свідомі та вороже налаштовані до тоталітарного режиму групи населення,

знищила соціальну базу українського повстанського руху, полегшила і прискорила ліквідацію опору ОУН та УПА на Волині.

Постійні переслідування, обов'язкове вступ до колгоспів, відмови та обман з виплатою компенсацій з боку радянських посадовців, складнощі у пошуках житла, спричинені сухістю та голодом 1946 року в східних областях, змусили багатьох переселенців виїжджати нелегально до західних областей України, де ще не була впроваджена колгоспна система господарювання. Жага тоталітарних режимів, які бажали лише створення мононаціональних держав, призвела до трагедії сотень тисяч людей, особливо дітей та людей похилого віку.

Загалом переселенська акція українського населення з Польщі супроводжувалася неприхованим терором, особливо з польського боку та ігноруванням пунктів Угоди щодо добровільного характеру переселення.

РОЗДІЛ 3. АДАПТАЦІЯ ЗАКЕРЗОНЦІВ ДО УМОВ РАДЯНСЬКОГО ПОВСЯКДЕННЯ У СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

3.1. Соціально-економічне пристосування у нових місцях розселення

Час після підписання Угоди 9 вересня 1944 року між урядами ПКНВ та Української РСР характеризувався для сотні тисяч осіб автохтонного українського населення Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя початком втрати економічного добробуту та зміною соціального статусу, які були нероздільно пов'язані з приватним господарством і нажитим поколіннями майном.

Переселення понад мільйона осіб з обох боків, включаючи худобу, збіжжя та домашні речі, у складних умовах воєнного часу виявилось вкрай важкою справою.

Перші ешелони з переселенцями вирушили на схід УРСР вже у жовтні-листопаді 1944 р., коли виїжджали українці, які втратили своє майно внаслідок польсько-українського протистояння та фронтових дій. Найскладнішою справою стало те, щоб розселити та забезпечити речами першої необхідності, житлом та фінансовою допомогою переселених осіб. Тобто виконати те, що було заявлено в Угоді та провести економічні розрахунки з закерзонцями.

Як відомо, основний принцип Угоди під час переселення – «добровільність» була знехтувана, але не зважаючи на те, у людей залишалась примарна надія на те, що радянська влада все ж дотримається зазначених в Угоді статей про економічне забезпечення та інструкції до неї, що регулювала процедуру проведення Угоди. У ній було надано докладні пояснення стосовно порядку проведення евакуації, виплати грошових податків та страхових внесків. Також вона визначала порядок передачі та отримання господарств, процедуру оформлення майна, що залишалась, надавалися вказівки щодо наділення земельних ділянок, списання заборгованостей, а також інші важливі аспекти.

Однією з причин, що спонукала переселенців обирати саме колгоспи в східних областях УРСР, був їх майновий стан. Всі переселенці на Закарпатті мали виражені сільськогосподарські тенденції у своєму господарському розвитку. Протягом першої половини ХХ століття основними економічними проблемами на Закарпатті, особливо в сільському господарстві, були перенаселення сіл і невеликі земельні ділянки. Польська аграрна реформа, яка розпочалася відповідно до декрету від 6 вересня 1944 року, припинила існування панських та церковних земельних володінь. На Холмщині та Підляшші, малоземельним українцям, землю зовсім не надавали.

Загалом, всі ці фактори призвели до зростання бідності та збільшення надлишку робочої сили. Це становище вміло використовувалося для агітації запису на переселення до колгоспів.

Вважалося, що орної землі вистачало для всіх господарств, плідний чорнозем приносив набагато більше врожаїв, і роботи було вдосталь, що дозволяло уникнути міграції на сезонні заробітки за кордон. Це стало причиною підвищеного інтересу до переселення на східні території УРСР, особливо в багатодітних сім'ях, які не мали засобів для власного забезпечення в той період.

Науковець В. Кіцак вказує на те, що переїзд до сходу України був зумовлений бажанням не самих закарпатців, а бажанням чиновників переселенської акції, які були задіяні у формуванні ешелонів.

Часто людей силою або обманом приводили на станції, вони були змушені погоджуватися на добровільний виїзд, то, звісно ж, ніхто їх уже не запитував, куди вони хотіли їхати. Тих хто відмовлявся підписувати такі документи, тримали на станціях доти, поки холод, голод або грабунки банд їх не змусять зробити те, що від них вимагають, та їхати туди, куди наказують [52 с.97-98].

Регіональний розподіл переселення був визначений потребами у людських ресурсах у південно-східних областях для відновлення сільського господарства та промисловості. Ці області мали більшу інтеграцію в

радянський простір через тривале їх перебування у складі СРСР, і місцеве населення вважалося більш «надійним» з погляду радянського керівництва. Отже, радянське керівництво спрямовувало переселенців саме сюди для їх швидшої радянізації та вирішення українського питання.

Також важливою була віддаленість від українсько-польського кордону, що мала обмежити можливість переселенців повертатися до Польщі. Депортованим було заборонено поселятися в 50-кілометровій прикордонній смузі та на відстані менше ніж 30 км від морських портів чи обласних автомагістралей [63 с.228].

Серед різноманітних обіцянок, які мали забезпечити переселенцям нескладний переїзд, Люблінська угода (розділи III — VI) також гарантувала повернення сільськогосподарських продуктів переселенцям, надання кредитів і встановлення порядку для вивезення їх майна. Особливо, гарантії щодо покращення матеріально-побутового стану переселенців були одним із аргументів, які сприяли їхньому переїзду в УРСР. Проте радянські органи влади почали порушувати ці зобов'язання вже з самого початку.

Через те, що більшість переселенців прибула до східних областей УРСР у другій половині 1945 року, допомога у їх господарсько-побутовому влаштуванні з боку державних органів розпочалася лише на початку 1946 року, але надання, наприклад, земельних ділянок мало проводитися протягом десяти днів після прибуття [67 с.195].

Одним з базових серед низки матеріальних чинників мало бути отримання переселеними будівель житлового призначення, після чого наставали правові підстави для здійснення решти економічних гарантій.

У пунктах «д», «е», «є» Статті 3 міжурядової Угоди було вказано механізм забезпечення закерзонців певними житлово-побутовими умовами, за можливості, схожими з тими, які полишили переселенці в Польщі. Юридичною підставою здійснення цих вимог було надання актів-описів майна. На їхній основі мали здійснюватися взаєморозрахунки з переселенцями за майно, що було залишене в Польщі. Акти-описи майна складали у 4

примірниках, один із яких отримував власник майна, другий залишали у районного уповноваженого радянського уряду, третій – у представника польської сторони, четвертий – у місцевих органів влади, котрі прийняли майно на зберігання [31 с.157].

«Відсутність деревини й житла, схожа на пустелю рівнинна територія...» – так описували перші враження переселенці, які опинилися в східних областях УРСР. Умови, в яких опинились переселенці, були дуже складними, адже по більшій мірі, їм доводилося мешкати разом із місцевими колгоспниками за рахунок ущільнення або жити у частково зруйнованих будівлях після війни, будинків колишніх німецьких поселень чи навіть у землянках. Можна уявити емоційний стан людей, які покинули свої власні затишні домівки і були змушені мешкати в чужих приміщеннях. Часто це призводило до розчарування, стресу, суму та незручностей.

Замість дерев'яних будинків, залишених у Польщі, у східних областях УРСР переселенцям були надані будинки, побудовані з саману, криті очеретом, в окремих випадках – із розташованими на присадибних ділянках сараєм, стайнею чи погребом.

Звісно, були випадки надання окремих будинків для новоприбулих сімей, але це не було поширеним явищем, скоріше, як виняток з правил. Найчастіше, це відбувалося задля показу ідей радянського ладу та «чудового» колгоспного життя. Так, надання будинків відбувалося у святкові дні і часто включалося в урочисті заходи. Варто відзначити, що особливу увагу приділяли вибірковості родин переселенців, які відзначилися високою якістю своєї праці під час збору врожаю [29 с.120-124].

Як вже зазначалось вище, серед усіх східних областей УРСР, Запоріжжя посідало найвищу сходинку бажаючих там оселитися. Всього за весь період переселенської акції прибуло 8 574 родин (31 211 осіб). В деяких колгоспах Чернігівського району Запорізької області за відсутністю помешкань переселенці мали створювати умови для життя в напівзруйнованих та спалених будинках. Загалом на облік було взято 13 678 вільних будинків, із

них лише 1 010 в більш-менш придатному стані для проживання, тоді як 12 668 будинків вимагали серйозного ремонту, адже часто були без вікон, дверей або не мали печей [57 с. 99-100].

Наприклад, у Харківській області у липні 1945 року індивідуальні оселі отримало всього лишень 4 родини, 263 було підселено до місцевого населення, та 6 мешкало у радгоспах маючи лише окрему кімнату у своєму розпорядженні [24 с.102].

У Ворошиловградській області прибуло 1348 родин (6089 осіб) взаєморозрахунки проведено лише з 125 господарствами. Їх розмістили в колгоспах за рахунок ущільнення у 12-ти районах області. За затвердженим планом в районах області необхідно було побудувати для закерзонців 1844 будинки.

В довідці про влаштування українських переселенців з Польщі у даній області зазначено, що станом на 1.03.1946 року надання деревини до місць будівництва не відбувається, це пов'язано з тим, що за планом залізнична дорога замість 45 вагонів на 1 квартал, надає лише 5, а скло від Артемівського заводу не було отримано. Заготівля та завезення будівельних матеріалів для переселенців не відбувається [63 с.306-307].

Траплялися випадки, коли будинки, які були виділені для переселенців, заселялися місцевою владою, колгоспами, окремими особами та іншими організаціями ще до їхнього прибуття. Звільнення будинків від раніше самовільно поселених там господарств потребувало виселення або переселення сторонніх осіб із наданням житлової площі й лише за санкцією прокурора, чим не хотіли займатися ані голови колгоспів, ані голови сільрад. Такий стан речей тривалий час погіршував житлове питання закерзонців з Польщі.

У доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д.Коротченка станом на 25 червня 1945 року повідомлялося, що тільки 31,2% українського населення, яке прибуло у східні області, було забезпечено окремими будинками [67 с.164].

Житлове питання мало як негативні моменти так і більш-менш прийнятні. Так, у Сталінській області в Амвросіївському районі у вересні 1945 року з 63 родин новоприбулих 46 отримали власні будинки. Але, передане майно не було документально завірене, тому це не стимулювало закерзонців робити в будинках ремонт. Більше того, як і в інших областях була велика нестача будівельного матеріалу, деревини та скла.

Загалом у всіх східних областях розселення спостерігалися повільні темпи надання будинків та забезпечення необхідних будівельних матеріалів. Загалом, до кінця 1947 р. житлове питання залишалось невирішеним, а органи місцевого самоврядування не приділили належної уваги справі господарсько-побутового влаштування закерзонців [63 с. 302-303].

Згідно з Угодою, українцям, яких переселяли на територію УРСР, обіцяли компенсацію за полишене майно, а також надання земельних наділів у розмірі, якими вони володіли в Польщі, але не більше 15 гектарів на одну родину. Проте такий обсяг землі могли виділити лише в обмежених районах західних областей. На східних територіях лише члени колгоспу могли отримати ділянки.

Бували випадки надання присадибних земельних наділів, але вони надавалися не тільки для вирощування фруктів чи овочів, а й для зведення на них власних помешкань переселенців. Але, наприклад, в Тельманівському районі Донецької області (тодішня Сталінська) у 1945 р., усі закерзонці отримали навіть городи, які вже були засіяні соняшником або кукурудзою.

За полишені посіви у Польщі на місцях закерзонцям почали видавати із пунктів Заготзерна лише з нового врожаю 1945 р. За кожен залишений гектар посіву компенсувався з державних фондів у розмірі 50% середньої врожайності у районах розселення. В цілому, планувалось видавати 4 цнт зерна за кожен гектар озимини. Проте характер ситуації не мав однорідного забарвлення.

У Ворошилоградській області одна частина переселенців не надала описів майна для проведення розрахунків, а друга надала, але відмовилась за різними

причинами приймати розрахунки. У районах Сталінської області відзначався дещо кращий рівень компенсацій. Високі показники вдалося отримати лише завдяки постійним контролем процесу взаєморозрахунків з боку радянських і партійних установ.

По Харківській області розрахунки за залишені в Польщі посіви зернових культур було проведено лише з 582 господарствами, а за залишені сільгосппродукти тільки з 31. Провина за затримку фінансових операцій повністю покладалась на організації, що були причетні до процесу розрахунків (заготзерно, райфінвідділ, торгівельні організації, колгоспи та інші) [25 с.120-121].

Механізм компенсації залишеного рухомого та нерухомого майна часто супроводжувався різними порушеннями з боку органів влади. Наприклад, в Успенському районі Ворошиловградської області при нарахуванні зерна за посіви, залишені в Польщі, мало місце неправильне обчислення: переселенцю Вансач А. замість 3 гектар посіву вівса було нараховано тільки за 0,3 гектара, Стафину М. – замість 2 гектар вівса нараховано за 0,2 гектара.

Частина переселенців залишила у Польщі значну кількість картоплі, цукрового буряка та тютюну, яких у східних областях УРСР було обмаль. Саме тому, постановою РНК УСРС №223 від 15 лютого 1946 р. всі дефіцитні сільськогосподарські культури, які мали бути поверненні закерзонцям за залишені у Польщі, у східних областях УРСР відшкодовувалися кукурудзою. З цією метою загально було виділено 6300 тон кукурудзи. Розрахунок проводився не рівноправно, а пропорційно – в залежності від видів культур [63 с.303-304].

Згідно Угоди господарства закерзонців звільнялися в 1944-1945 рр. від усіх державних грошових податків та страхових платежів. Проте, звільнення від натуральних поставок Угодою та Інструкцією не передбачалось. Саме тому, переселенці, які були розселені в східних областях УРСР, по приїзду на місця одразу отримали зобов'язання на поставку державі продуктів тваринництва на 1945 р. Звісно, що такі обставини викликали обурення та

хвилю протестів у вигляді клопотань владі про відміну державних поставок з боку переселенців. Закерзонці просили врахувати те, що при виїзді з Польщі були пограбовані польською владою та ще не встигли влаштуватися на нових місцях.

Результатом цих протестів та клопотань стало ухвалення 28 червня 1945 р. РНК СРСР відповідної постанови щодо звільнення переселенців від обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі, від грошових податків і від платежів обов'язкового окладного страхування, терміном на два роки з дня вселення на нове місце. Такі ж умови розповсюджувалися на колгоспи, де кількість переселенських господарств становила більше 50%.

Закерзонцям передбачалась допомога у вигляді кредитів розміром до 5 тис. крб. терміном на 5 років. Підґрунтям для надання кредиту було як будівництво чи придбання будинку, так і закупівля худоби (переважно корови). Існували наступні норми видачі кредиту на 1 родину: на будівництво – 5 тис. крб., на купівлю худоби – 2 тис. крб., на господарське облаштування – 1 тис. крб., на ремонт будинка – 3 тис. крб.

Через непоінформованість переселенців щодо умов отримання кредитів, траплялися випадки, коли родина переселенців брала кредит частково, а після отримання будинку зверталась за іншою частиною. Таким переселенцям у наданні залишку суми кредиту банки відмовляли [24 с.123-125].

Разом із наданням кредитів ще з 1945 р. проводилося надання безповоротної грошової допомоги із загальних виділених коштів для переселенців. Ця допомога надавалась кожній потребуючій їй сім'ї розміром від 500 до 2000 руб. Однак, траплялись випадки виплати і 300 руб. на родину.

В 1947 р. у зв'язку із масовим самовільним виїздом українських переселенців з території східних областей УРСР, грошова допомога надавалась виключно на розрахунок за передані переселенцям готові будівлі, на розрахунок за будівельні матеріали та робочу силу, а також на будівництво нових будинків в областях першого розселення. Так, на Сталінську область в

1946 р. було виділено лише 46 тис. руб. Така ж сама ситуація спостерігалась і в інших областях. Повернення кредитних грошей меншою частиною переселенців зтягнулося на кілька років, а більша їх частина, в зв'язку важкого матеріального становища, затримала виплату більше ніж на п'ять років, а то і зовсім позбулась заборгованості через державне списання боргів. Показовим є те, що стягнення кредитної заборгованості з матеріально неспроможних через судові органи було заборонене, що демонструвало ознаки турботи з боку держави за своїх нових громадян.

Таким чином, попри великі витрати на військові потреби у 1945 році, переселенці з Польщі мали можливість отримати вагому фінансову допомогу від держави для поліпшення свого господарсько-побутового становища в східних областях УРСР. На жаль, ця допомога часто надавалась з помітним запізненням. Ті, хто використовував всі доступні види допомоги, змогли швидше та менш болісно влаштувати своє життя і залишилися проживати на сході України. Ті, хто не дочекався державної допомоги або втратив віру в дії влади, залишали райони свого нового проживання [23 с. 49-50].

Завершення господарського устрою переселенців, за постановою РМ УРСР №1508 передбачалось від 1 вересня 1947 р., але, наприклад, 20 лютого 1947 р. у Харківській області проживало 199 родин і тільки 97 мали остаточні розрахунки. Незважаючи на офіційне завершення розрахунків із переселенцями, вони продовжувались і надалі.

Отже, у процесі забезпечення житлом депортованих радянська влада створила умови, за яких лише обмежена кількість родин отримала житло і грошову компенсацію, передбачену Угодою про евакуацію. На нових місцях поселення катастрофічно бракувало житла. Відповідальність за облаштування українського населення з Польщі лежала на сільрадах, які самі потребували допомоги. Для ремонту і будівництва відсутні були кошти, будматеріали, транспорт і робоча сила.

Бюрократична машина, незважаючи на низку наказів і розпоряджень щодо створення сприятливих умов для влаштування депортованих українців,

перетворилася на системну перешкоду. Через неефективне вирішення житлового питання загрожувало комплексу взаємозалежних урядових гарантій, таких як кредитування, надання земельних наділів та податкові пільги, спрямованих на забезпечення сприятливого адаптаційного періоду. Обіцянки агітації на початку переселення виявились марними перед реальністю життя.

Спогади про залишені власні будинки не залишали переселенців, вони з болем та важким серцем згадували про часи життя на своїй малій батьківщині. Такі умови лише пригнічували загальний стан людей, які потрапили на східні терени УРСР під тиском обставин.

3.2. Взаємостосунки переселенців із Закерзоння з місцевим населенням

Попри всі труднощі, умови праці та новий порядок в радянському середовищі після переселення, особливо гнітючим фактором було усвідомлення того, що закерзонці відчували себе чужими.

Серед чинників, які впливали на важкий моральний стан переселенців, було ставлення місцевого населення до них. Частина переселенців, які були розселені в східних областях УРСР, місцеві мешканці називали поляками і насміхалися, коли мали можливість. Інші переселенці зауважують, що ставлення до них було доброзичливим та привітним, і їх називали «полячками» без ворожнечі.

Ось, що згадує Надія Цідило з Нового Сонча: «Я би мала гріх, якщо б сказала, що нас погано зустріли. Вийшли всі нас зустрічати: може, то була вказівка така. Всі з хлібом-сіллю і всі запрошували до себе. Так, ніби вони знали наші труднощі, наше горе. Всі запрошували. Але там хати під соломою, ми так дивувалися, бо в нас не було хат під соломою» [17].

Найшвидше до нових умов звикали діти, які легко знаходили спільну мову з однолітками граючись. Не можна сказати, що всі притримувались негативної думки щодо переселенців, вони реагували по-різному: хтось байдуже, хтось насторожено, хтось неприязно, а дехто навіть ворожо.

Селяни складали основну більшість переселенців. Села часто ділилися на «своїх» і «приїжджих». З одного боку, поповнення колгоспів новими робочими руками приносив громаді користь. З іншого боку, це створювало напруженість в сільському середовищі. Негативне ставлення між закерзонцями та місцевими можна пояснити кількома факторами:

- страх перед покаранням за невиконання розпоряджень влади, адже переселенці вагалися вступати в колгосп, і це створювало в місцевих жителях страх перед можливою відповідальністю за всю громаду, тому морально тиснули на закерзонців;

- часто місцеві мешканці звертали увагу на майновий стан переселенців: їх одяг, худобу, побутові речі тощо, тому це часто ставало причиною для заздрощів;

- сварки через житлову площу;

- особиста симпатія або антипатія з тієї або іншої причини новоприбулих до місцевого населення, або навпаки, також створювало певне напруження у їхніх стосунках [56 с.105-106].

Соціально-психологічних аспектів, які провокували напружені стосунки між українцями-переселенцями з Польщі і місцевим населенням, було багато. Так, одним не подобалося неповажне ставлення до них, намагання ошукати, використати їхнє майно, худобу та працю. Іншим не подобалася пільгова політика держави щодо переселенців, їхня непокірливість, самозахист і солідарна підтримка.

Великий вплив на ситуацію мав патріотичний рух, який не сприймав жодні владні дії. Населення, для якого радянська влада була порівняно чужою, вочевидь, не розуміло тих, хто здалися і відступилися від своїх земель та потіснили їх на власній території. Іноді вони застосовували щодо переселенців-українців відверто хуліганські методи боротьби: кидали в хати камінням, заганяли вночі у посіви худобу тощо.

Негативне ставлення місцевого населення найбільше було там, де переселенці були доприселені. На цій підставі родини евакуйованих дуже

страждали від сварок та образ від господарів будинків, які були незадоволені таким сусідством. Це стимулювало закерзонців якнайшвидше знайти місце нового проживання [56 с.118].

Через відсутність підтримки влади або навіть за її ігнорування, терміни «переселенець» і «забужанин» стали об'єктом грубих образ. Закерзонці відчували біль, слухаючи, як їх відверто чи навіть злобно називали «поляками», «польськими», «бандитами», «західниками», «мазурами», «вакуванцями», «вакувантами», «дідами» тощо. Особливо це відчувалося серед лемків, і навіть їхня етнічна назва «лемки» вимовлялася іронічно. До сьогодні негативні враження залишаються в їхніх спогадах: «місцеві нас обзивали лемки, а ми не лемки наша сторона була Галичина. Люди не були дуже добрі до нас» [17].

Один із переселенців висловив це так: «Найбільше, що мені запам'яталося з того часу - це приниження переселенців місцевим населенням. Сміялися з нашої мови, звичаїв. Неприємне вимовлення хоч якого слова, пов'язаного з «лемками», стискало серце до болю». Такій моральній нарузі лемки, холмщани, підляшці і надсянці (самоназви вихідців українських етнографічних територій, що відійшли до Польщі) протиставляли дружність та згуртованість.

Місцеві дивувалися, що лемки щиро виручають та заступаються один за одного. Місцеве населення не без захоплення говорили, що «забужани дружні... їхні чоловіки все вміють, усе роблять самі, самі будують, самі мурують, нікого зі сторони не наймають». Це можна пояснити тим, що міжособистісні дружні зв'язки між лемками, холмщанами, підляшцями і надсянцями слугували компенсацією для виникненого соціального вакууму та порушених соціальних зв'язків. Вони намагались заповнювати психологічну пустоту, що виникла в підсвідомості через втрату рідних коренів. Незважаючи на всі труднощі життя вони мріяли забезпечити своїм дітям якісну освіту та зберегти власні традиції [56с. 119-121].

Переселенці потерпали й від органів місцевої влади, а саме: грубого ставлення керівництва під час роботи, затримки виписаних продуктів на допомогу, неправильності нарахування трудоднів, принижуючі образи тощо. У розміщених колгоспах, радгоспах та на підприємствах переселенців загалом розглядали як утриманців.

В одному з колгоспів Новосвітлівського району Ворошилоградської області, через відсутність корму для тварини переселенець Поручник М. на коні привіз із поля соломи, за що голова колгоспу насварив закерзонця нецензурною лайкою та заявив: «щоб ви повиздыхали разом зі своєю худобою». Можна було почути і таке: «Нащо ви приїхали? Їхали б назад до Польщі». У радгоспі «Вугільник» Макіївського району Сталінської області на заяві про те, що наданий переселенцям хліб був вологим, директор радгоспу Щербина відповів: «Беріть цей, бо ніякого не дамо».

Самопливу роботі та безконтрольність приводили до того, що низка голів колгоспів не стільки займалися господарчим устроєм переселенців, скільки вичікували їх скорішого виїзду з колгоспу, а окремі голови навіть намагалися сприяти цьому процесу. Проте, цьому також сприяло відсутність перевірок дій місцевої влади, непризначеність відповідальних осіб і загальні установки без конкретних завдань тощо [25 с. 151].

Місцева влада часто намагалась нажитись на переселенцях для того, щоб вирішити матеріальні проблеми у колгоспах. Приїзд нових робочих рук міг допомогти колгоспу певним чином стабілізувати складну ситуацію. Тому голови колгоспів тепло приймали переселенців: облаштовували, за можливості, їх матеріальне забезпечення та допомагали в інтеграції.

Досить часто влаштовувались імпровізовані «вечори зустрічей», де місцевих жителів знайомили з новоприбулими. Вочевидь, така атмосфера спонукала переселенців працювати в колгоспах, далеко не завжди підписуючи необхідні документи. Однак, проблеми на цьому не закінчувались, адже часто атмосфера приязності виявлялась мінливою [56 с.109-110].

В колгоспах худобу переселенців погано доглядали та часто експлуатували. Голови колгоспів часто використовували коней переселенців без їхньої згоди, вважаючи це «необхідністю для колгоспу». На жаль, будь-які скарги або зауваження залишалися без відповіді.

Права переселенців грубо порушувалися через відсутність належної документації на майно та худобу. Навіть при поданні скарг та виявленні проблем, переселенці стикалися з відмовою влади вирішувати їх. Багато з них намагалися отримати дозвіл на міграцію до західної частини УРСР або вийти з колгоспу. Скарги також торкалися невивплати заробітної плати. Деякі переселенці вимагали скасування свого вступу до колгоспу через несумісність обіцянок та реальної ситуації.

Попри всі ці обставини, велика частина переселенці дуже сумлінно проявляли себе у роботі. Закерзонці виробляли велику кількість трудоднів. Наприклад, Д.Клепач та М.Музикарь із колгоспів «Нове життя» і «Червоний шлях» Лозівського району Харківської області виробили відповідно по 806 і 500 трудоднів. Вироблення переселенцями від 200 до 600 трудоднів було типовим явищем у всіх колгоспах України.

Звітуючи про урожай 1945 р., голова Мелітопольського райвиконкому Запорізької області наголосив на особливому внеску переселенців у цей процес: «Влітку переселенці працювали настільки чесно, що по суті витягнули сільради зі збиранням хліба і молотьбою».

Аналогічну думку висловив і голова колгоспу ім. Ворошилова: «Врожай 1945 року практично зібрали не місцеві колгоспники, а переселенці, які прибули». Однак завзятість переселенців не подобалася рядовим місцевим колгоспникам. Вони стиха виказували їм своє невдоволення, розповідали, як добре працювали самі, поки не отримали розрахунок. Соціальне напруження стрімко зростало.

На хвилі загального роздратування, економічної кризи місцеві селяни неприємно дорікали вимушеним мігрантам: «Чого Ви сюди приїхали? Забирайтеся геть!», «Ми і без Вас обійдемося. Самим немає чого їсти».

Близьке знайомство з радянською колгоспною системою, ультимативною формою вступу до колгоспу, агресивною поведінкою виснажених фізичним та моральним навантаженням, недоїданням і радянською системою суспільних відносин місцевих селян штовхало переселених на пошуки кращої долі до переміщення на Захід. Хоча, для швидшої адаптації в радянське середовище переселенців направляли на різні лекції, доповіді, бесіди та інші форми й засоби культурної роботи, а також проводилися виховні роботи з добре підготовленими агітаторами. Але жодні спроби влади вже не могли переконати закерзонців у зворотньому, бо всю дійсність вони бачили власними очима.

У зв'язку з масовими втечами переселенців зі східних областей УРСР 16 вересня 1945 року РНК УРСР видало указ, який забороняв реєстрацію переселенців у західних областях і вимагав повертати їхніх назад на східні терени української РСР. 3 жовтня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР видав наказ «Про запобігання самовільним переїздам господарств евакуйованого з Польщі українського населення», на підставі якого всім переселенцям категорично заборонялося переселятися на захід. Незважаючи на ці заборони, самовільні переїзди сімей переселенців до західних областей продовжувалися [47 с.117].

Більшість переселенців, які потрапили до східних областей УРСР, на відміну від західної її частини, були розпорошені під час розселення. Отже, вони мали швидше асимілюватись з місцевим населенням. Переселенка В. Яблонська, родина якої спочатку була депортована у Бердянськ згадує: «У 1946 р., коли закінчились їстівні запаси, взяті з дому, а у колгоспі майже нічого не платили, став підступати голод. Безпаспортні переселенці почали втікати у західні області України. Залишились тільки ті, у кого були старі батьки і багатодітні сім'ї. Серед них і мої родичі. Для місцевого ж населення вони залишились «поляками» [6 с. 314].

Економічні та соціальні труднощі стали значущою проблемою для переселенців, оскільки радянська влада виявилася неспроможною у виконанні

зобов'язань щодо матеріального забезпечення тих, хто опинився на нових територіях.

Угода від 9 вересня 1944 року, яка регулювала «Евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР», фактично була порушена зі значними недоліками. Це суттєво погіршило економічне становище переселенців, ускладнюючи їхнє життя. Окрім того, морально-психологічний стан переселенців не покращився при таких умовах. Нові знайомства із сусідами та проста взаємодія з органами влади виявилися важким завданням для переселенців в умовах нового оточення.

Починаючи з 1945 року, значна кількість переселенців, переконавшись у «перевагах» радянської системи, вирішувала припинити працю в колгоспах. Вони використовували нагоду захоплювати тварин, які їм належали, розпродавати власне майно та, користуючись різними видами транспорту, намагалися повернутись до місць свого колишнього проживання.

Незадовільний стан отриманого житла, новий господарський устрій території та загалом побутова реальність здебільшого прикро вражала переселенців. Закерзонці, опинившись у складних умовах, поверталися в думках до свого дому, який завжди здавався кращим, аніж нова дійсність.

Безпосередньо на новому місці джерелами напруги між переселенцями й місцевим населенням стали мовні відмінності та негласний поділ на «місцеве населення» й «переселенців».

Найлегше знаходили спільну мову з однолітками діти. Місцева влада намагалась проводити ідеологічну роботу з переселенцями для їх швидкої інтеграції в радянську державно-політичну систему, проте це не призвело до значних успіхів, а бажання закерзонців, мігрувати до західної частини України, лише посилювалось.

Отже, більшість виселених осіб на нових місцях не могла успішно адаптуватися до нових умов. Переселенці стикалися з природними та економічними викликами, такими як степова місцевість, голод, відсутність дров, недостатня кількість житлових будинків та загальна бідність.

Поза тим, вони також стикалися із соціально-психологічним тиском з боку влади та місцевого населення.

ВИСНОВКИ

Повоєнні переселення з Польщі до України в середині ХХ століття виявилися наслідком ряду складних міжнародних обставин та політичних рішень компартійної верхівки СРСР. Радянська влада, застосовуючи метод депортації, намагалася втілити свою національну політику в східній, центральній та південній Європі.

Люблінська Угода від 9 вересня 1944 року між урядами УРСР та ПКНВ визначала процедуру евакуації українців з Польщі та польських громадян з України. Це відображало складний контекст періоду після війни, коли національні інтереси перепліталися з геополітичними реаліями, і визначало долю тисяч людей, які опинилися серед цих подій. Політичні стратегії СРСР та комуністичної Польщі втілювалися через переселення українців з Закерзоння за національною ознакою, спрямоване на створення мононаціональних держав.

Завдяки розкриттю значного масиву архівних документів, в часи незалежності України, світ зміг побачити свавілля репресивної системи компартійно-радянського режиму.

У відповідності до поставлених завдань:

1. Проаналізовано рівень дослідженості теми в історіографії, наявність і повноту джерельної бази, необхідної для її розкриття, окреслено методологію дослідження. Загалом, оцінюючи стан історіографії та джерельної бази, слід визнати достатнє забезпечення. У сукупності використані джерела утворюють комплекс, який дозволив реалізувати поставлену мету і завдання кваліфікаційної роботи.

2. Простежено періоди депортації українців з Польщі, завдяки цьому було розкрито та деталізовано специфіку процесу переселення на кожній стадії. Процес переселення українців мав чотири етапи. Перший – жовтень 1944 – березень 1945 року більшість дослідників характеризує як відносно добровільний. Він охопив райони південної Холмщини, що найбільше

постраждали в ході війни. Другий – березень-серпень 1945 року характеризується зростаючим примусом польської комуністичної влади до виселення місцевого українського населення та антиукраїнським терором польських підпільних збройних формувань на території Холмщини та Підляшшя. У вересні 1945 року до переселення українців в УРСР активно залучається військо та інші репресивно-каральні структури. Цей етап тривав до березня 1946 року і мав виразно насильницький характер.

На четвертому етапі – березень-серпень 1946 року спостерігається стрімке збільшення темпів переселення з обох боків – радянської та польської. При цьому відкрито та активно використовувалася військова сила.

Люблінська Угода від 09.09.1944 року передбачала добровільне переселення українців з Польщі до УРСР. В офіційних документах зазначалося, що «жодний примус не може бути посередньо чи безпосередньо застосований». Проте на практиці так звана «добровільність» була стимульована різними обставинами, включаючи тиск з боку польської влади та підпільних формувань.

За рішучий опір українців Закерзоння та не бажання покидати власні будинки та нажите майно вживались жорсткі заходи, включаючи використання військової сили та примусове виселення.

3. Розкрито причини переселення закерзонців на територію східних областей УРСР.

На початковому етапі переселення чимало закерзонців висловлювали бажання оселятися в східній Україні. Причиною цього було прагнення уникнути польського терору, який був домінуючим фактором у їхньому виборі нового місця проживання. Закерзонці вже були настільки знеможені, що перспектива тисяч кілометрів віддаленого переїзду їх не лише не лякала, а й була бажаною, оскільки обіцяла спокій та безпеку в мононаціональному середовищі.

Частина селян повірила польській підпільній пропаганді, яка обіцяла відновлення Речі Посполитої в «історичних кордонах» після закінчення війни.

Тому багато людей обирали східну Україну як місце поселення, сподіваючись, що це допоможе їм уникнути життя в Польщі після переселення.

З іншої сторони прагнення поселитись у східних областях було зумовлено тим, що серед радянських агітаторів, які працювали на Закарпатті, більшість була вихідцями із східної України. Відповідно вони рекомендували для поселення рідні терени.

Досить часто бажання закарпатців переїхати до сходу було скоріше бажанням тих чиновників переселенських комісій, що формували ешелони. Коли людей силою приганяли на станцію з оточеного радянськими чи польськими військами й змушували розписуватись у списках осіб, що погодились на добровільний виїзд, то, зрозуміло, ніхто їх вже не питав, куди вони дійсно хочуть їхати.

4. Висвітлено особливості процесу прийому, розселення та влаштування переселенців у нових місцях.

Під час переселення жителів гірської частини Закарпаття в східні області УРСР абсолютно не враховувалася складність адаптації українців до інших природно-кліматичних умов. Людей з лісистих Карпат поселили до степів, де панував спекотний клімат.

Колгоспна система ведення сільського господарства, що була єдиною в УРСР, за винятком західних областей, виключала можливість індивідуального господарювання переселенцям. Люди, що все життя вели господарство самостійно, не могли адаптуватись до колгоспної безглуздості. У нових місцях поселення відчутно бракувало житла. Організація облаштування для переселенців з Польщі покладалася на сільські ради, які самі були в скрутному становищі та потребували допомоги. Не вистачало фінансів, будматеріалів, транспорту та кваліфікованої робочої сили для ремонту і будівництва. Деякі переселенці, у вільний від роботи час, намагалися будувати свої помешкання самостійно, без підтримки колгоспів та районних організацій. Зазвичай ці споруди були примітивними тимчасовими житловими спорудами, виготовленими з матеріалів, доступних на місці, таких як лоза, глина, очерет,

іноді використовували цеглу та дерево. Тільки у окремих колгоспах були створені спеціалізовані будівельні бригади.

5. Досліджено основні проблеми процесу комунікації та взаємодії з місцевими мешканцями.

Через небажання переселенців вступати в колгоспи й усуспільнювати своє майно та худобу робило їх «білими воронами» й вбивало клин між ними й місцевими. Важливою залишалась і проблема мови, оскільки представники офіційної влади та місцеве населення здебільшого вживали російську, а закерзонці мали власну говірку, це різко виділяло їх серед загалу. Негативне ставлення місцевого населення найбільше було там, де переселенці були доприселені. На цій підставі родини евакуйованих дуже страждали від сварок та образ від господарів будинків, які були незадоволені таким сусідством. Це стимулювало закерзонців якнайшвидше знайти місця нового проживання.

Радянська влада, взявши на себе всі витрати та обов'язки, пов'язані з організацією переселення, виявилася неспроможною здійснити це на належному рівні.

Однією з причин було виснаження республіки внаслідок Другої світової війни, що призводило до величезних затримок, як і з транспортуванням переселенців, так і з взаємними розрахунками з ними, що включали рухоме та нерухоме майно. Ще однією причиною була байдужість до долі та проблем виселених українців. Двома основними викликами у процесі економічної адаптації стали вирішення взаємних розрахунків з переселенцями та забезпечення їх житлом.

У всіх східних областях розселення спостерігалися повільні темпи надання будинків та забезпечення необхідних будівельних матеріалів. Радянська влада цілком ігнорувала потреби переселенців та не йшла на поступки.

Наділення переселенців присадибними ділянками та городами відбувалося кволо та залежало від тих чи інших чинників. Усупільнення майна, примусовий вступ до колгоспу, оплата праці трудоднями, неефективне

використання земельних ресурсів та інші негативні аспекти призвели до того, що більшість закерзонців не змогли сформулювати позитивну думку про колгоспну систему, розглядаючи її як неефективну господарську структуру, що призвело до міграції переселенців до заходу, або назад до Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 томах. Київ: «Либідь» «Військо України», 1994. Т. 1. 432 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 томах. Київ: «Либідь», «Військо України», 1994. Т. 2. 668 с.
URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-325-00599-5/5-325-00599-5.pdf>
3. Боровик О., Боровик А. До 60-річчя Холмських подій (статті, спогади, документи)// Трагедія Холмщини. «Овід»Рівне: 2007. с. 191-196
4. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915– 1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 2. Чернівці: Букрек, 2014, с. 900.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Makar_Yurii/Vid_deportatsii_do_deportatsii_Su_spilno-politychne_zhyttia_kholmsko-pidliaskykh_ukraintsiv_2.pdf?
5. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915– 1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 3. Чернівці: Букрек, 2015, с. 960
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Makar_Yurii/Vid_deportatsii_do_deportatsii_Su_spilno-politychne_zhyttia_kholmsko-pidliaskykh_ukraintsiv_191519473.pdf?
6. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х томах. 1939–1945 рр. / ред. : Ю. Сливка. Львів, 1996. Т. 1. 752 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Slyvka_Yurii/Deportatsii_Zakhidni_zemli_Ukrainy_kintsia_30-kh_pochatku_50-kh_rr_rr_Dokumenty_materialy_spoahady_T.pdf?

7. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х томах. 1946–1947 рр. / ред. : Ю. Сливка. Львів, 1998. Т. 2. 540 с.
8. Доповідна записка заступника Головного уповноваженого уряду УРСР секретарю ЦК КП(б)У та Народному Комісару внутрішніх справ УРСР про хід виселення українців із Польщі та дії УПА і АК. 4 січня 1946 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С. 7-10.
9. Кров українська, кров польська ... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах. Бібліотека Закерзоння Серія «Спогади» / упор. М. Іваник. Торонто–Львів, 2014. Т. 2. 390 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12994/file.pdf>
10. Лемки – народ позбавлений Батьківщини / Нариси, спогади, факти, документи про депортацію лемків на землю Луганщини. Луганськ : Янтар, 2007. 160 с.
11. Лист наркомату внутрішніх справ УРСР до ЦК КП (Б)У с проханням затвердити уповноважених НКВС при головному та районних уповноважених з евакуації//Трагедія українців Польщі. Тернопіль:1997. с.101
12. Лист Управління РНК УРСР у справах переселення ЦК КП(б)У про нелегальне повернення переселенців-українців до Польщі від 5 січня 1946 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50- х рр. Документи, матеріали, спогади : у трьох томах. 1946–1947 рр. / ред. Ю. Сливка. Львів, 1998. Т. 2. С. 10–11.
13. Наказ НКВС УРСР № 00172 «Про запобігання самовільним переїздам господарств евакуйованого з Польщі українського населення» від 5 жовтня 1945 р. // Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: 1994. с. 221.

14. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА. Війна під час війни. 1942–1945: У 2 т. / Відп. ред. та упорядн. В.М. Вятрович. Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2011. Т. 1. 792 с.

15. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Переселення поляків та українців. 1944–1946 / Державний архів Служби безпеки України; Архів міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польша. Варшава; Київ, 2000. Т. 9. 754 с.

URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/26549/file.pdf>

16. Постанова Верховної Ради України Про відзначення на державному рівні 75-х роковин початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшся, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944-1951 роках.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2608-19>

17. Скинуті під голе небо. Спогади українців про депортацію з Польщі.

URL: <https://tsn.ua/specialprojects/migration/>

18. Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль : Книжково-журнальне вид-во «Тернопіль», 1997. – 440 с

URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001766)

[bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001766](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001766)

19. Угода між Урядом УРСР і ПКНВ про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. Дата підписання: 09.09.1944. Дата набуття чинності: 09.09.1944

URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_065

20. Misilo E. Akcja «Wisła». Dokumenty. / Eugeniusz Misilo. – Warszawa : Archiwum Ukraińskie – Zakład Wydawniczy «Tyrsa», 1993. – 524 s.

URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13198/file.pdf>

21. Misilo E. Repatriacja czy deportacja: przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944—1946, t. 1: Dokumenty 1944—1945. Warszawa, 1996. – 257 s.

URL: <https://xp4stm90bvzr.frontroute.org/s11/6/4/7/3/5/64735.pdf>

Література

22. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу в 1939–1959 рр. : дис. канд. іст. наук / Алфьоров М. А. – Донецьк, 2007. – 36 с.

23. Байкеніч Д. Державна фінансова допомога українським переселенцям із Польщі, розселеним у східних областях УРСР у 1945–1947 рр. Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф., 20 травня 2011 р. / За заг. ред. С. Дегтярьова. Суми: СумДУ, 2011. Ч.1. С. 47–50

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Baikienich_Dmytro/Derzhavna_finansova_dopomoha_ukrainskym_pereselentsiam_iz_Polschi_rozselenym_u_skhidnykh_oblastiakh.pdf?

24. Байкеніч Д. Переселення українців із Польщі до східних областей УРСР у другій половині 1940-х років : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 Луганськ 2013. – 197 с.

URL: https://lemko.org/pdf/Baikienich_2013.pdf

25. Байкеніч Д. Українські переселенці з Польщі на території Ворошиловградської області в 1944-1945 рр.: планування, кількість і географія розселення // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 23, 2010, с. 170-177.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Baikienich_Dmytro/Ukrainski_pereselentsi_z_Polschi_na_terytorii_Voroshylovhradskoi_oblasti_v_19441945_rr_planuvannia_k.pdf?

26. Байкеніч Д. Українські переселенці з Польщі на території східних областей УРСР у 1944–1947 рр. Сучасна українська історіографія // Наука. Релігія. Суспільство. 2012. № 2. С. 71–74

URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Baikienich_Dmytro/Ukrainski_pereselentsi_z_Polschi_na_terytorii_skhidnykh_oblastei_URSР_u_1944_1947_rr_Suchasna_ukra_i.pdf?

27. Боднарчук Ю. Міграційні процеси українців, депортованих з території Польщі у 1944–1946 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. Тернопіль, 2011. Вип. 1. С. 158–163.

28. Боднарчук Ю. Особливості формування правового поля у питанні землезабезпечення українців, примусово переселених із Польщі упродовж 1944–1946 рр. // Правові реформи в Україні : проблеми реалізації: тези доп. Міжнар.-практ. конф. К., 16–17 лютого 2011 р. К., 2011. Т. 1. С. 10–12.

29. Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. 332 с.

URL:<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/555/1/%D0%A8%D0%BB%D1%8F%D1%85%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%B0%D1%87%D1%83%20%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97..PDF>

30. Бондар В., Величко О. Українські переселенці з Польщі на теренах Запорізької області (оригінальні документи з фондів держ. архіву Запорізької області) // Архіви України. К. : 2005. № 4 (257). 244 с.

31. Боднарчук Ю. Особливості розселення й адаптації на Тернопільщині українського населення, депортованого з території Польщі(1944–1947 рр.).Тернопіль:2009.с.303-312

URL:<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1562/1/%D0%91%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%AE..pdf>

32. Буцько О. «Україна – Польща: міграційні процеси 40-х років». – К., 1997. – 149 с.

33. Буцько О. Добрі наміри та їх наслідки. Українські та польські переселенці 1944-1946 рр. // Армія України. Київ: 1995.с.24-141

34. Буцько О. Українсько-польське переселення 1944–1946 рр. // Історичний журнал. 2005. № 2. С. 73–79.
35. Вертелецька Н. Особливості переселення українців з Польщі в Україну у 1944-1947 роках / Н. Вертелецька// Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць. – Т.2 / упорядн. М.М. Кучерепа; За заг.ред. М.М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.224-232.
36. Гонтар Т. Відображення переселення українців Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. в історичній літературі // Українсько-польські відносини у ХХ столітті: державність, суспільство, культура. Матеріали наукової конференції. Тернопіль, 15–16 квітня 1999 р. Тернопіль : Лілея, 1999. С. 8–13.
37. Гонтар Т. Переселення українців з Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. Як наукова проблема. Київ: с. 129-145
URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Hontar_Tetiana/Doslidzhennia_problemy_deportatsii_ukraintsiv_z_Polschi_do_URSР.pdf
38. Гонтар Т. Подвійне переселення українців та його вплив на самоусвідомлення переселенських процесів з Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. // Polska–Niemcy–Ukraina w Europie / red. W. Bonusiaka. Rzeszów, 2000. S. 185–194.
39. Гонтар Т. Становище переселенців з Польщі в південних та східних областях УРСР у 1944–1945 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Історія. Тернопіль : Лілея, 1998. Вип. VII. С. 146–155.
40. Зашкільняк Л. Наслідки депортацій українців і поляків у 1944–1946 рр. / Україна–Європа–Світ // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці, 2005. Вип. 272. С. 149–156.
41. Карпуніна Т. Динаміка процесу депортації українців з Польщі (1944-1946рр.) Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету Випуск 23, 2012. с.178-179

URL:file:///C:/Users/Admin/Downloads/apvtvi_2012_23_14.pdf

42. Кабачій Р. Деякі морально-етичні аспекти акції переселення польських українців на Херсонщину в 1945 р. // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки.– Херсон, 2001. Вип. 5. С. 170–176.
43. Кабачій Р. Проблема переселення українців з Польщі до УРСР в 1944–1946 та 1951 роках у сучасній публіцистиці // Україна–Польща: уроки Другої світової війни. – Тернопіль, 2003. – С. 160–166.
44. Касьянова Н. Державний переселенський апарат в українській РСР (1940-1960-ті рр.) с.89
45. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / Кентія А. В. – К. : Генеза, 1999. – 219 с.
46. Кислий В. Статистика переселенсько-депортаційних процесів в українському середовищі Холмщини, Надсяння і Лемківщини: шлях до радянської України (1944 - 1951рр.)Київ: с.379-395
47. Крамар Ю. Особливості депортаційно-переселенських процесів із Польщі до південних регіонів України у 1944–1947 рр. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Зб. наук. праць III Міжнародної наукової конференції, 15–16 квіт. 2011 р., Одеса / Відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса: Мін-во освіти й науки, молоді та спорту України; Інститут історії України НАНУ; Національна спілка краєзнавців України; Одеський національний морський університет, ВМВ, 2011. С. 114–119.
48. Кіцак В. Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944 – 1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація. Чернівці: 2003. с.134-140
49. Кіцак В. Й. Житлове влаштування переселенців з Польщі в УРСР та наділення їх землею у 1944–1947 рр. / Кіцак В. Й. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Історія. Вип. ІХ. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ історичного факультету «Літопис», 1999. – С. 152–157.
50. Кіцак В. Й. Переселення українців Польщі з південних та східних областей УРСР в Західну Україну / Кіцак В. Й. // Українсько-польські

відносини у ХХ столітті: державність, суспільство, культура. Матеріали наукової конференції. Тернопіль, 15–16 квітня 1999 року – Тернопіль : «Лілея», 1999. – С. 40–47.

51. Кіцак В. Переселення українців Польщі до УРСР (1944–1947 рр.) / Володимир Кіцак // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2000. – Ч. 3. – С. 153–160.

52. Кіцак В. Розселення українців Польщі в Тернопільській області та їх соціально-економічна адаптація / Кіцак В. // Матеріали науково-методичної конференції «Краєзнавство в системі підготовки сучасного вчителя». – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ історичного факультету «Літопис», 2000. – С. 38–42.

53. Максимчук Т. Переселення українців з Польщі / Т.А. Максимчук // Архівний літопис Донбасу. – 2005. –№ 2. – С. 23–26.

54. Павлів Ю. Образи українсько-польського пограниччя періоду Другої світової війни (за матеріалами спогадів жінок, депортованих із Холмщини) // Новітня доба. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. Вип. 1. С. 181–200.

URL:file:///C:/Users/Admin/Downloads/novdob_2013_1_16.pdf

55. Павлій Ю. Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944–1951 рр. У регіональній пам'яті України. Львів: 2018. с.295-303

56. Пронь Т. Взаємовідносини українців, депортованих з Польщі в Україну в 1944–1946 рр., у трикутнику «грумада – влада – переселенці» // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, 2012. – Т. XXIX, с. 101-121.

URL:[https://shron1.chtyvo.org.ua/Pron_Tetiana/Vzaiemovidnosyny_ukraintsiv_deportovanykh_z_Polschi_v_Ukrainu_v_19441946_rr_u_trykutnyku_hromada_vl.pdf?](https://shron1.chtyvo.org.ua/Pron_Tetiana/Vzaiemovidnosyny_ukraintsiv_deportovanykh_z_Polschi_v_Ukrainu_v_19441946_rr_u_trykutnyku_hromada_vl.pdf)

57. Пронь Т. Вимушене переселення і господарсько-побутове влаштування українців з Польщі в Україні у 1944–1946 рр. : Запорізька область // Наукові

праці історичного факультету Запорізького національного університету.
Запоріжжя : Просвіта, 2009. Вип. XXV. С. 98-105

58. Пронь Т. Початки ментальних зрушень у свідомості українців, переселених із Польщі в південні та східні області України в 1944–1946 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вінниця, 2012. Вип. 20. С. 117–122.

59. Пронь Т. Українсько-польське переселення на Півдні України у 1944–1946 роках: історіографічний та джерелознавчий аспекти // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. Херсон, 2004. Вип. 16. С. 282–286.

60. Рудзевич В. Примусове виселення етнічних українців з території Польщі (за документами Державного архіву Луганської області) // Історичні записки : зб. наук. праць. Луганськ : СЛУ, 2006. Вип. XI. С. 133–139

61. Савчук О. Засади «добровільності» переселенської політики СРСР та Польщі щодо українців 1944–1945 років // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2008. Вип. 17. С. 406–412.

URL:<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15365/50-Savchuk.pdf?sequence=1>

62. Савчук О. Чужі серед своїх. Доля депортованих українців Холмщини / О. А. Савчук // Депортації українців та поляків : кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»). – Л., 1998. – с.69–83

63. Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі. К. : видання Української видавничої спілки, 1997. 68 с

64. Снегирьов В. Тече «Вісла» до Донбасу / Снегирьов В. – Луганськ : Вид-во «Шико» ТОВ «Віртуальна реальність», 2009. – 136 с.

65. Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки). К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 275 с

66. Харкевич Н. Переселенські процеси в Україні у 1944-1953рр. на матеріалах Волинської та Рівенської областей Львів: 2018. с. 17-23

URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/462-469Harkevych.pdf>

67. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття : етнополітичний аналіз. К., 2009. 387 с.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tsependa_Ihor/Ukrainsko-polski_vidnosyny_4050-kh_rokiv_XX_stolittia_etno-politychnyi_analiz.pdf

68. Шипік Н. Сільськогосподарські переселення в Донбас у повоєнні роки / Н.Ф. Шипік // Нові сторінки історії Донбасу. – Донецьк : ДонДУ, 2003. – Вип. 10. – С. 122-136.

URL: https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/1478/1/silskohospodarski_pereseleattia.pdf

69. Шипік Н. Спроба колективізувати українців Закарпаття, переселених з Польщі на Донеччину (за матеріалами діловодної документації місцевих органів влади) / Н. Ф. Шипік // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. – 2021. – Вип. 30. – С. 69-81.

URL: <https://visnyk-politologia.mdu.in.ua/ARHIV-uk/30/10.pdf>

70. Шишела С. Трансфер українського та польського населення 1944–1946 рр. У новітній історіографії та джерелах Київ: 2013. с. 146-152

71. Щерба Г. Депортації населення з польсько-українського пограниччя 40-х років // Україна-Польща : Історична спадщина і суспільна свідомість: Матеріали наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 29– 31 травня 1992 р.). Кам'янець-Подільський, 1992. С. 253–256.

72. Ядловський А. Депортація українського населення Закарпаття // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ : Плай, 1997. С. 293–296

73. Kersten K. Migracje powojenne w Polsce. Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka wewnętrznych ruchów migracyjnych ludności // Polska Ludowa.– Warszawa, 1963. Т. 2. S. 3–26.

URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=38098>

74. Drozd R. Polityka narodowościowa władz polskich wobec Ukraińców w Polsce Ludowej // Ukraina-Polska. Kultura. Wartości. Zmagania Duchowe / red. R. Drozda, R. Skeckowskiego, M. Zymomrji. Koszalin, 1999. S. 133–158

URL:https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Slupskie_Studia_Historyczne/Slupskie_Studia_Historyczne-r1999-t7/Slupskie_Studia_Historyczne-r1999-t7-s212-215/Slupskie_Studia_Historyczne-r1999-t7-s212-215.pdf

75. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). Słupsk-Warszawa, 2000. T. I.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Зразок посвідчення районного виконавчого комітету про прибуття
переселеного на новому місці поселення**

Головний Уповноважений
Уряду Української РСР.

„ 16 „ *Вигід* 1946 р.

Посвідчення № 33275
на евакуацію в УРСР.

Пред'явник цього *Вурова*
(прізвище, ім'я, по батькові)
Матія Цомидровица

Рік народження *1911*

Місце народження *с. Вуровиця*

Національність *українка*

Останнє місце проживання *с. Вуровиця*

Евакуюється в _____ район
Тростянецьку області

З ним їдуть: _____

Посвідчення, після в'їзду в Україну, втрачає свою силу.

Районний Уповноважений по евакуації
Полтавської області

Дата до „ 15 „ *Травня* 1946 р.

Повноважений
евакуації
[підпис]
(підпис)

Додаток В

Плани розселення українців, депортованих з Польщі в УРСР

Дата	Переселено	
	сімей	осіб
На 15 листопада 1944 р.	977	3.505
На 1 грудня	3.378	12.931
На 1 січня 1945 р.	10.497	39.864
На 1 лютого	16.976	63.403
На 1 березня	21.686	63.402
На 1 квітня	28.499	107.291
На 1 травня	37.817	143.82
На 1 червня	43.906	167.782
На 1 липня	53.367	201.360
На 1 серпня	59.872	229.900
На 1 вересня	63.165	241.687
На 1 жовтня	68.629	263.065
На 1 листопада	76.036	291.533
На 1 грудня	81.742	315.768
На 1 січня 1946 р.	83.856	324.157
На 1 лютого	84.869	328.090
На 1 березня	85.132	329.127
На 1 квітня	91.058	352.180
На 1 травня	97.532	378.930
На 1 червня	112.302	441.585
На 1 липня	212.521	478.486
На 1 серпня	122.452	482.107
З 1 серпня по 20 листопада	122.622	482.880